I

Ліза Галан м'яко повернулась на зеленій канапі з високими боками. Половина важкої Лізи пірнула в канапу, а пухлі руки з одвислими, повними торбами вище ліктя здійнялися в повітря й ліниво обхопили тугу подушку канапи. Потім Ліза Галан рівно й солодко витяглась на ввесь зріст і тихо гукнула:

— Карочко, Каро!

Ввійшла Карочка, з очима, як її прізвисько, з кучерявою карою голівкою, що хвилясто труситься од кожного її руху. Карочка мовчки стала біля важкої й м'якої Лізи Галан, тримала руки під зеленим брудним фартушком і, чекаючи, озиралася по кімнаті так, наче вона в ній сьогодні перший раз. Ліза Галан трохи повернула кудлату голову до Карочки й поважно сказала:

— Повитрушуй усі килими, прибери в кабінеті Костянтина Семеновича, а тоді на оцю записочку, підеш до Церобкоопу[37] й купиш усе, що тут написано... Чекай, не забудь узяти церобкоопську книжку. Та не грюкай дверми! Іди сюди! Як я спала, ніхто не приходив? Не питали мене? Ну, гаразд. Іди.

Двері гладенько зачинились, і Ліза Галан ще й ще відчула безжурну самітність. Канапа рипнула — Ліза Галан повернулась, потім підвелась. Сіла й позіхнула. Товсті руки здійнялися до кудлатої голови, а кругле лице повернулось до дзеркальця, що в канапі. М'які руки злегка, ледве доторкаючись, облапали всю голову, потім пухкенькі, короткі пальці збіглися коло бородавки з двома волосинками на підборідді... Ах, оця бородавка!

Ах, як вона псує це таке ще пишне, майже молоде обличчя. Кругле лице одірвалось од дзеркальця й ліниво оглянуло кімнату.

— Карочко!

Карочка наче сиділа за дверми й чекала, поки її покличуть — миттю влетіла. Руки туго заховані під зеленим фартухом, а погляд упав у ноги Лізи Галан і, чекаючи, застиг. Карочка ніяковіла. Ліза Галан наче не помічає, що вона біля неї стоїть, чистить собі червоні довгі нігті.

І тільки згодом кругле лице з бородавкою підвелось на Карочку.

— Дай мені води та легше ходи, аж підлога гнеться. Коли ти вже навчишся по-людському ходити? Ти мусиш ходити, як пір'їнка. Ти мусиш ходити, не торкаючись землі. Чула?

Напившись води, Ліза Галан знову лягла й глухо, наче сама до себе:

— Карочко, Каро! Подай мені оту книжку! Он оту, що з голубою обкладинкою.

Важка, лінива рука з червоними нігтями простяглась у повітря, показуючи на шафу з книжками.

— Оцю? — Кароччині кучері гойднулись біля шафи, і голівка замигтіла за блискучим склом відчинених дверцят.

— Дурна! Та не лапай своїми руками всіх книжок! Не ту! Ні! На вищій поличці! Ото! Оту! Ну да!

Ліза Галан розгорнула "Милий друг" Гі де Мопассана, і в хаті настала якась сонна тиша. Ліза Галан захоплено взялася за читання роману. Їй так приємно відчувати любовні ролі героїв "Милого друга". Ах, коли б це вона була на місці...

— Якого чорта?! — Ліза Галан нервується. У двері просунулась кучерява голівка Карочки.

— Лізо Василівно, телефон дзеленчить… — Двері тихенько рипнули, й хвиляста голівка зникла. Ліза Василівна ліниво повернулась, підвелась, сперлась якось на те місце, де лежала, і відчула, що воно надто гаряче. Це Лізу тішить. Їй стало радісно за свою кров. Вона зиркнула в дзеркальце, і кров ударила їй у лице, залила його густим, теплим рум’янцем. Ліза Василівна вирівняла червону шовкову сукню, що трохи зім’ялась на випуклому одвислому тілі, й пішла до кабінету.

— Це ти, Котю?

В рурці спочатку щось зашаруділо, залоскотало вухо Лізи Василівни, а тоді засопіло. Так, це знайоме сопіння. Наче аж тепло дихає їй у вуха, Ліза Василівна навіть відчула колючі довгі вуса свого чоловіка. В рурці щось захарчало, потім із харчання стали видиратися ясніші слова, наче купальник, виринувши, заплутався в жабуринні — це жабуриння густо й зелено окутало всю голову, не дає можливості ні глянути, ні дихнути. Купальник, хутко тремтячи, розриває, розгортає руками на голові жабуриння, й нарешті з нього блисне чисте лице й усміхається. Стає легко. Так видираються в рурці ясні слова з якогось харчання. Ось вони видерлись, і рідний, знайомий голос каже Лізі Василівні на вухо інтимне, своє, домашнє. Від слова "Лізок" їй так приємно, наче хтось заліз їй у душу шовковою теплою рукою й погладив по серці.

— Все гаразд, Котік, все. Я розпорядилась. Не барись. Сповісти гостей, щоб не запізнювались. Все. Бувай, Котік.

Рурка туго й важко впала в металеві ріжки й трохи задзвеніла.

Ліза Василівна пішла на кухню, перевірила, що робить Карочка, чи гаразд усе робиться, і, пригрозивши, повернулась до кімнати. Сотий раз підходить до туалетного столика. Потім до великого люстра в гардеробі.

Її видно всю. Надто кругла, важка фігура, широкі груди, кругле, як місяць, червоне лице. Коло дрібних чорних очей уже збираються складочки — ах, чорт би їх забрав! І оці ідіотські волосинки на підборідді. А врешті, це єрунда. В неї зате малесенькі, наче два гарні кущики, брови, живий чорний біг очей і легка хода. Ліза Василівна легко, нечутно, м’яко пройшлася по килимах, озираючись на ноги, потім знову підійшла до дзеркала. Як їй стрінути гостей? У неї ж розкішні міцні ноги. Жовті, шовкові панчохи красиво припали на литках, що товсто пооддувалися й здригують навіть тоді, коли вона хоч трохи рухається. Ліза Василівна важко всідається в гойдалку перед дзеркалом і лапає руками свої міцні ноги. А справді, ноги в жовтих панчохах — як золоті! Чудово. Вона гойднулась. Ага! Мережива панталон прекрасно виблискують з-під червоної сукні. Особливо чудово це пасує до шовкових панчіх. Ліза Василівна неодмінно буде отак гойдатися перед якимсь гарним гостем. Це його буде лоскотати.

— Карочко!

Увійшла й винувато втирає фартухом лице. Гойдалка важко поскрипує, наче хоче вгрузнути в підлогу. Ліза Василівна гойдається. Вона поважно й пронизливо наставила свої чорні крапки на Карочку.

— Сьогодні, Карочко, в нас будуть гості. Щоб ти була чистенько одягнута. Причешись гарненько, і взагалі тобі треба про себе подбати. Ну, що ото за фартух? — Ліза Василівна нервово викрикує. — Що ото за ноги? Чого ти ходиш без панчіх? — Ліза Василівна голосно викрикує. Чорні крапки очей заблищали, поширшали, забігали. — Скільки раз тобі про це казати?.. Що ото за руки? — Карочка винувато нагнула голову собі на груди, гойднувши хвильками чуба, і заховала руку за брудний зелений фартух. Ліза Василівна перестає гойдатись, міцно спирається руками на бильця гойдалки й усім тулубом нагинається до Карочки. Голос притих, пом'якшав, але ще докірливий, лице стало серйозне, й одне око примружилось, наче од сонця.

— Така велика, й досі не навчиться, як себе шанувати, нечистьоха! — голос знову набрав могутності. Ліза Василівна викрикнула:

— Ступай!

Розляглася знову в гойдалці й повернула до люстри трохи бліде від злості лице.

* * *

Карочка почуває себе ніяково. По-перше, в неї багацько роботи. Нема часу. Вона б із охотою обливалася духами та одеколоном, як Ліза Василівна, але де це все взяти? А коли б і було, то де його класти? Та чи пасує це все їй? Ось вона уявляє себе з нафарбованими губами, під очима напудрена, тхне од неї духами, а вона порається біля горшків, біля плити й миє віхтем посуд. Але чому й не причепуритися? Вона швиденько заходилася, помила милом ноги й руки, прибрала маленьку голівку. Ось вона в жовтих панчохах і чорній сукні без рукавів та в біленькому фартусі з кишенькою. З кишеньки вона вийняла шматочок дзеркальця й зазирнула в нього, повертаючи головою на всі боки. Від умивання в неї посвіжішало лице, щоки аж горять. Їй стало від цього приємно й радісно. Губи наче підведені червоною фарбою, над карими очима тоненькими чорними дужками брови, а під трохи кирпатеньким, пухкеньким носиком над верхньою губою ямочка, як у дитини. Щоки червоні, маленькі губи, як полум'я, під очима темненька тінь — усе це Ліза Василівна собі купує, фарбує. А їй, Карочці? Яка вона щаслива. Їй купувати всього цього не треба. От хіба тільки духи. Але це дурниця. Можна й без них. Ага, прийшов Вова? Вона почула його голос у кімнаті. В неї лице стало гаряче. Вона ще раз зиркнула в шматочок дзеркальця й заходилась коло посуду, задзвенівши тарілками й ложками.

Ось Вова забіг на кухню. Їсти хоче, чорт красивий. Щипається. Значить, лицяється.

— Не пустуйте, чуєте, бо миску впустю!

Вова задивляється. Його лице з гострим підборіддям і широким чолом подібне до трикутника… Вуха широко одвисли, наче аж гойдаються, русяве, світле волосся вогко, блискучо вкрило половину чола. Вова задивляється. Його сірі очі вишукують на Карочці жіночість і тьмаріють, п’яніють. Лице стає ще довшим, зализаний чуб звис аж у ложку. Вова одкинув ногу з жовтим туфлем-джімі[38] й жадібно зиркає на Карочку, сьорбаючи борщ. Вова сьогодні якийсь особливий. На сірі, рівненько вигладжені штани впало три крапки жирного борщу, але він і не звернув уваги. Карочка зареготала й зі сміху затулилась біленьким фартухом. Вова скрутив із хліба галочку й кинув Карочці за пазуху. В лице Карочці шугнула тепла кров од сорому й задоволення. Вона блиснула очима, нічого не сказала, лячно усміхнулась і одвернулась до плити.

Вова по обіді ущипнув Карочку за щоку, аж виступили білі плямочки, що зараз же залились рум’янцем. Вова пішов до кімнати. Карочка вийняла свій шматочок дзеркальця, завертіла перед ним хвилястою голівкою й сама собі усміхнулась: чорт красивий, що йому треба? Потім узяла в жменю свою чорну сукню й озирнулась позад себе. І непогана ж вона. Задивляється, чорт красивий. Пообідав швидко, певне, кудись спішить, хоч би посидів. Кудись побіг. Чорт красивий. Карочка ще раз зиркнула в люстерко й миттю сховала його в кишеньку фартуха. До кухні зайшла Ната, з двома білими косами на плечах, із тоненькими рожевими руками й пухкеньким лицем, на якому миготіли насмішкуваті світло-сірі очі. В круглому лиці є щось подібне до Лізи Василівни. Щось таке трохи жорстоке, докірливе. Ната нагнулась над мискою, усміхнулась у ложку, й рідкі руді брови високо примостились на чолі. Карочці ця усмішка не сподобалась.

— Що смішного наварила? — Але Ната у відповідь голосно зареготала й вилила з рота борщ.

— Чого? — знову питає Карочка. Але Ната регочеться й не каже чого. Карочка рівно стала, держачи в руці тарілку, куди намірялась сипати страву, і, не повертаючись, скоса блимала на Нату. Ната сміється. От чортяка руда. Навіть не хоче балакати. Глузує. Ось вона перестала реготати і з гордим виразом на рудому лиці звернулася до Кари:

— Насип ще.

Карочка зозла задзвеніла фарфоровим посудом.

Пообідавши, Ната знову голосно зареготала, нічого не сказала й вийшла з кухні. От чортяка руда. Карочка обдивилася себе з усіх кінців і знову зиркнула в дзеркальце. Нічого ж такого немає.

Мимоволі чогось виступили сльози. Вона їх хутко втерла фартухом. До кухні забіг Вова. Він озирнувся навколо, чи його ніхто не бачить, вщипнув Карочку за литку й вибіг. І чого йому треба, чорт красивий…

* * *

Костянтин Галан сидить у кінці довгого столу, за яким у святковому настрої повно гостей. Цей настрій передається й на Костянтина Галана. Він сидить собі, обводить головою гостей, і в окулярах із золотим обідком бризкають то світлі, то синенькі вогники і виграють золотисто, сріблясто, водянисто… Гостре з довгими вусами й широким чолом лице Костянтина Галана зупинилось на Лізі Василівні. Галан оглянув свою дружину, встав і басисто промовив:

— Сьогодні, товариство, Лізі Василівні 38 літ.

Голови дам і мужчин повернулись до Лізи Василівни, і всі заляскали в долоні, наче щось важке покотилося по мішках із горіхами. Ліза Василівна встала, зачервонілася і, соромлячись, уклонилася до гостей. Галан проказав коротеньку промову на честь своєї дружини, а потім

його рука з білим манжетом і золотою запонкою простяглась до високої тонкої чарки, а за нею над головами піднялися ще десятки чарок. Руки переплелись, чарки тонко й повно задзвеніли, гості захитали головами, бажаючи щастя Лізі Василівні, а тоді поперехилялись назад, так що кожен показав свою голу шию…

Карочка бігала то в кухню, то з кухні, носилася з тарілками, з блюдами, з пляшками пива. Гучно виривала корки, червоніла від погляду гостей і ввесь час зиркала на Лізу Василівну, їй усе здавалося, що вона не так ходить, не так стає, повертається, а може, не так несе блюдо чи витягає корки… А Ліза Василівна справді непомітно блимнула на неї й тільки очима показала на мокрий фартух і на плямку, що чомусь опинилась на руці.

Карочка винувато похнюпила голову й вийшла. А потім знову йде з блюдом у руці. Поставила блюдо на стіл, підійшла близько до Лізи Василівни і щось шепнула їй на вухо. Та шепнула щось Костянтинові Семеновичу, а той устав, високий і товстий, блиснувши своїми окулярами, кивком голови звелів Карочці щось зробити, а тоді басисто промовив до гостей:

— Шановне товариство, дозвольте прийняти нових гостей!

Мужчини й дами враз заговорили, що вони дуже раді, о, будь ласка.

Двері одхиляються, і в них просувається трикутне лице Вови, за ним, як місяць, — лице Нати, а за нею величезний, рябий, власне, в клітку, картуз юнака з прищуватим, наче подзьобаним лицем.

Костянтин Семенович навів на них свої водянисто-блискучі окуляри, тоді скинув їх, витер хусточкою, надів і промовив до гостей:

— Товариство! Це моя дочка Ната, студентка ІНО[39], чудово, між іншим, учиться.

Дами з радісними усмішками розглядають Нату, мужчини з якоюсь цікавістю, потім заляскали в долоні — о, які вони раді.

Галан продовжує:

— Це мій син Володимир — касир Промкомбінату. Дуже славна дитина.

Вова червоніє від шуму оплесків. У мужчин на обличчях ятриться видушена усмішка, в жінок якась пекуча цікавість. Галан, блиснувши окулярами до рябого картуза, голосно сказав:

— А це, шановне товариство, молодий попутницький письменник і студент ІНО. — Письменник похапцем зняв рябого картуза й поправив білу брудну толстовку. — Він, товариство, — продовжує Галан, — ховає своє власне прізвище. Наточка чомусь його зве Джонатаном Свіфтом. Між іншим, він талановитий хлопець. — Джонатан Свіфт від оплесків розчервонівся, й вугрувате лице стало аж пухле, здригалось, куточки губ сіпалися з радості, а жовто-зелені очі розіграпись і їли гостей.

— Шановні гості, — звернувся до трійки Галан, — прошу сідати! — І сам перший сів, дернувши стільцем по підлозі. Ната всілася коло матері, пригорнулася щокою до повного круглого плеча й легенько взяла її за стан. Вова зробив серйозне лице, від чого воно стало ще гостріше, сидів біля тоненької дами і поглядав крадькома на її ненароком заголене коліно. Письменник Джонатан Свіфт вийняв із кишені блокнота й щось швидко записував.

— Найшло натхнення, — жартуючи кинув чорний бородач. А Костянтин Семенович утер довгі запорізькі вуса й, наливаючи три чарки та не одводячи од них скла пенсне, сказав:

— Молодь почувається ніяково. Треба трошки їх розвеселити.

Гості загомоніли. Ах, як це мило. Яка чудова людина оцей Костянтин Семенович.

— Я, мамо, пити не буду, — сказала Ната, — ні в якому разі. О ні, навіть вина. Ні-ні. — Вова усміхнувся. Йому, мовляв, тільки подай. Джонатан Свіфт щось писав і нічого не чув, а коли перед ним опинилась повна чарка, він якось незграбно роззявив рота й, не одриваючись од писання, грубо зареготав:

— Га-га-га-га-га.

— Джонатан Свіфт не п’є, він же з пролетаріату, а їхній клас не п’є, — в’їдливо сказала Ната.

Але Вова заступився за Джонатана Свіфта:

— Клас випіть тоже нє дурак.

— Так-так, — забігав жабиними очима Джонатан Свіфт, — це Маяковський так утнув. От сказано, а? Здорово сказано. Слухай, ти… — махнув Вові рукою Джонатан, — як там далі… Клас випіть тоже нє дурак, а далі?

Далі Вова не знає.

— Ну, раз клас випіть нє дурак, — кинув Галан, — то хай п є. — Карочка поставила на стіл тарілку й торкнулась ліктем об Вовине плече. Костянтин Семенович помітив, як вона здригнулася. Її лице стало мінливе, то густо-червоне, то рожеве, то бліде. Костянтин Семенович аж тепер звернув на неї увагу. Вона цікава. Як він цього не помітив раніш. Він візьме це до уваги. Карочка відчула на собі погляд Галана, зніяковіла й вийшла, а він, Галан, статечно сидить у кінці столу і як голова зборів керує настроєм гостей. Над головами стриміли чарки, дзвеніли, руки переплітались, голови кивали, бажаючи один одному

щастя, голови туманіли, груди наливались веселим настроєм. За столом збільшувався гомін, кожному в жили вливалася якась відвага, сміливість, юність. Чорновусий у великих круглих окулярах із роговими чорними обручами жагуче вів бесіду з Лізою Василівною, старанно поправляючи під бородою свого чорного метелика. Вова вийшов курити в розчинені двері й тихо, з захопленням щось розповідав тоненькій дамі. Джонатан Свіфт дивився на всіх і щось записував. Часом одривався од писання, закидав голову назад, роззявляв рота й викидав із горлянки своє: га-га-га-га. Ната сіла за піаніно. Галан устав, зняв окуляри, витер їх старанно хусточкою, одяг і, показавши рукою до піаніно, сказав:

— Товариство, послухаймо мою дочку!

І всі чемно й слухняно обернулися до Нати. Вона бігала швидко пальчиками по чорних клавішах і всім станом перевалювалась то в один бік, то в другий, а з тим і дві білі коси її ворушились, як живі, як дві золоті риби, викинуті на берег, що не знайдуть собі попару. Свіфт став біля Нати, слухав із роззявленим ротом, а тоді вийняв блокнота й став щось записувати. Карочка увійшла з тарілкою в руці й якось розгублено стала оглядатися навколо себе. Понуро оглядала Вову, що розмовляв із тоненькою дамою, з легеньким острахом дивилась на Лізу Василівну, тоді повернулася до Нати і з захопленням стала слухати музику. Кожен був чимсь зайнятий, і ніхто не звернув на Карочку уваги. Вона затулила жменями лице, заридала, брязнувши тарілкою об землю, і вибігла. Але й тепер ніхто не помітив Карочки. Надто гучно й солодко ревло піаніно. Надто палкі й голосні були розмови… Джонатан устав і вигукнув:

— Товариші, мій клас плаче!

Та й це було зайве. Дехто всміхнувся, дехто махнув рукою, ніхто не звернув уваги, що його клас плаче. Язик Свіфта, що трохи вилазив через зуби, коли він говорив, так і застиг між губами. Коли Свіфт говорить, язик його виходить через зуби, й від цього мова його стає шипуча. Він поклав свою руку на спинку Натиного стільця й не зводить очей із Натиних пальчиків. Бурно й п’яно ревло піаніно, згуки лунали, товпилися

в кімнаті, шукаючи місця, куди вирватися, і танули в серцях, як солодкий дим. Костянтин Семенович встав із-за столу, перекинувши за собою стільця, і, хитаючись, пішов до кухні.

Карочка плаче. Вона схилилась на кухонний стіл і схлипує. Коли ввійшов Галан, вона зніяковіла, змахнула фартухом з очей сльози й через силу йому усміхнулась. Галан узяв її ззаду за плечі й зазирнув у лице. Чого Кароліночка плаче? Їй тяжко? Невже їй у нього погано? Як погано, то чого ж вона не скаже, він до її послуг, завжди готовий, щоб Карочці було добре. Що ж таке? Піаніно? А не друге що? Може, Кароліночка вип’є? Все пройде. Вже пила? Кароліночка вже п’яна? Сама собі пила? Молодець. Ну, ще з хазяїном трошки.

Кароліна на все згодна. Їй приємно чути таку лагідність. Це вперше. Її хазяїн ніколи такий не був. Вона відчула в нього якусь теплу ласку, якої ніколи ні від кого не мала. Галан голубив її, тулився до неї. Потім налив їй пива навпіл із горілкою і дав. Вона випила, скривилась, потім, соромлячись, усміхнулася крізь сльози і затулилась од Галана порожньою склянкою. А блискучі окуляри ріжуть її, печуть. Вона ні з того ні з сього кидається до Галана й знову в плач. У кімнаті плаче піаніно, хтось голосно підспівує, а Галан мокро цілує Кароліну, тисне її, хилить додолу, вона без вагань кориться йому, відчуває його всього й тихо, в себе, нечутно плаче.

* * *

Коли Галан увійшов до кімнати, Ната вже не грала. Вона сиділа біля піаніно й гаряче про щось сперечалася зі Свіфтом. Ліза Василівна гойдалась на гойдалці перед чорновусом. Той поблискував своїми круглими окулярами в чорних рогових обручах, а Ліза Василівна поблискувала мереживами своїх панталон. Вови й тоненької дами не було. Решта гостей сиділа за столом, гомоніли й дзвеніли чарками, цілувались. Галан сів за стіл, витер хусточкою свої окуляри, глянув на Лізу Василівну, розсівся поважно на спинку крісла й задумався.

Але гості не дали йому мріяти. Слово, чарка одна, друга — і тузі, здається, кінець. Наче вже кінець, але чомусь на думці Кароліна. А тут іще Свіфт щось про "класи" говорить із Натою.

— Ти, ти, як на твою думку, горілка — це добре? — Свіфт завше замість прізвища, імені вживає займенників.

Нату це дратує.

— По-перше, горілка — це дурниця, а по-друге, що за "ти"? Невже ти не знаєш, як моє прізвище? Коли ти вже навчишся чемності, делікатності? — Свіфт виголосив своє га-га-га, а тоді своєю шипячою мовою:

— Так, так… Знаю. Ваш клас любить чемність, делікатність. Ти ось уже скільки в ІНО, а досі ні на крихту на тебе не вплинуло радянське виховання. — Ната хмарно трохи замріялась, сперлась ліктем на клавіші, вони рявкнули, ніби гризнулося десять собак. Далі Ната крутнула головою так, що білі коси одлетіли й одна перелетіла на груди. Вона з докором подивилася в жабині очі Свіфта й випалила:

— По-твоєму, пролетар мусить бути невихований, незграбний, неохайний?

Свіфт переступив із ноги на ногу, витягнув зі своєї толстовки "Змичку"[40] й подивився на Лізу Василівну. Ната зрозуміла, що він хоче говорити з матір’ю, і, боячись, що він звернеться до матері своїм займенником, в’їдливо допомогла йому:

— Ліза Василівна. Ну, кажи вже швидше.

— Лізо Василівно, — сказав Свіфт, — палити можна?

Чорновус прийняв руку з коліна Лізи Василівни й став поправляти свого чорного метелика. Ліза Василівна не зрозуміла Свіфта. Вона мовчки вибачливо подивилась на нього й потягнула на кругле товсте коліно свою сукню, що чомусь пнеться вгору.

— Я кажу, — ще раз сказав Свіфт, — чи палити можна?

— О, будь ласка. Ви ж бачите, що вже накурено. Вже можна. До речі… може, ви нам вірша прочитаєте? — Чорновус щось тихо сказав Лізі Василівні, і вона знову захопилась його розмовою. Ната похнюпила голову, не в настрої щось мріяла, однією рукою м’яла кінчик коси, другою колупала, гладила клавіші.

— А знаєш… — Свіфт затнувся.

— Ната, — нагадала йому своє ім’я, не міняючи пози.

— Знаєш, Нато, я ні на крихту не відчуваю в цьому оточенні, що я зараз у радянській країні.

Ната обурено закинула косу з грудей на плече й тихо, але сердито сказала:

— А де ж?

Свіфт гризнув цигарку, переступив із ноги на ногу.

— Десь в іншому місці… хтозна… Якесь аристократичне оточення… Може, це і в радянській країні… Але оця хата, якось одна собі, ізольована стоїть од усього радянського, од усього такого робочого… — Ната одвернулась, трохи мовчала, тоді повернулась до Свіфта, аж трусячи всім станом од злості, й випалила:

— Що ти верзеш? Коли це ти встиг орадянитись? Що ти з себе корчиш робочого? Може, тому, що в брудній сорочці? Чи ти й душу свою хочеш перелицювати? Інтелігентик паршивий!

Свіфт узяв стільця, дернув ним по підлозі, підставляючи собі, розлігся на перильце, голосно загоготав, а потім прошипів.

— Ти… слухай…

— Мене звати Натою, — роздратовано, не повертаючись до Свіфта, вставила Ната.

— Слухай, Нато. Чи ж я тобі казав, що мені таке оточення не подобається? Я констатую факт такого досягнення… ми як культурний острівець у радянській країні. Це ж чудово… Ти… ось повернись… я кажу, що клас… — На столі забряжчали пляшки, склянки й посуд. Костянтин Семенович гатнув по столі кулаком, а потім устав, блиснув окулярами й викрикнув.

— Чи довго ще там мені будете про класи? Я покажу вам класи! — Він ухопив у руки стільця й з усієї сили шпурнув ним до піаніно. Стілець з тріском ударився об краєчок піаніно, й кришка з нього злетіла Наті на голову. Всі схопились, зашамотались. Дехто став похапцем одягатись. І в цей час на дверях з’явилася хвиляста голівка Карочки.

— Що тобі треба, чорт? — гукнув Галан. Але Карочка сміливо дивилась йому в вічі й сказала:

— Я хочу слухати музику.

Галан ухопив другого стільця, Карочка встигла вибігти, й стілець із гуркотом розбився об зачинені двері.

II

Карочка чула, як годинник простукав 10, але їй не хочеться вставати. Якось погано, важко, нудно. Болять в’язи, важкі руки, ноги. Вона зазирнула в шматочок свого люстерця. Яка червона! Горить лице. Правда, й голова болить. Ач як посиніло під очима. Губи потріскались чи, може, покусані. А вчора… Ой, як соромно… Як вона дивитиметься в вічі своєму хазяїнові… Або Лізі Василівні… Он він пішов із портфелем на посаду. Аж серце йойкнуло. Ой, як соромно. А чого він так рано пішов? Ще ніколи цього не було. І як не хочеться вставати. В голові шумить, повітря в кухні важке. І горілкою смердить, і стравою, і димом від папірос.

— Каро, Каро! — Ліза Василівна гукає. Карочка похапцем одяглась, іде до кімнати. На порозі вона зупиняється й довго розглядає кімнату. Посередині — побиті стільці, гойдалка, підлога забльована, закидана недокурками од цигарок. Скло з розбитих пляшок. На столі побитий ущент посуд і розкидана та розлита їжа.

— Карочко, Каро! — Ліза Василівна не чула, як вона ввійшла, і гукала ще.

— Я тут, Лізо Василівно!

Та рипнула пружинним матрацом, повернулась од стіни й трохи хрипким голосом тихо проказала інструкцію, як треба прибирати кімнату. Карочка ще раз оглянула кімнату, потім узяла віника, віхоть і похапцем почала витирати забльовану зелену канапу. О, який сморід у кімнаті, як брудно. Ліза Василівна повертається в ліжку, раз по раз рипить пружинним матрацом та спльовує на підлогу. Карочка вже звикла дивитися їй у вічі. В дійсності вона, Ліза Василівна, не така вже й цяця. Лице її як обрубок… бліде, — фарби позлазили, губи фіалкового кольору, під очима нема темненького й очі наче дві крапки чорніють. Качається, як важка колода, в ліжку, як підводить руки догори — під пахвами руде волосся. Карочка намочила в помийному відрі віхтя й ляснула ним по підлозі. Фу, яке все гидке, нудне, брудне… А вчора отой волосатий чорт Костянтин Семенович…

Костянтин Семенович сидить собі на посаді в своєму кабінеті, озброївшись аж трьома телефонами, і нервується. Йому не до Карочки. Він через телефон вирішує важливу справу, а перед ним ось сидять співробітники. Секретар, із горбом на спині вище голови, суне підписати якісь папери, машиністка в жовтій сукні з чорним лаковим поясом на опуклих стегнах прибігла спитати невиразні слова в статті таки Костянтина Семеновича, а Джонатан Свіфт прибіг по аванс. Засмучена сиділа реєстраторка Беля, що одержала "рощот". Вона лагідно втерлася голубою хусткою й тихо спитала Галана:

— Так як же буде?

Галан щось робить, злоститься і, не дивлячись на Белю, викрикує на неї:

— Я ж вам сказав, товаришко… Ідіть собі й не морочте мені голови. Ви добре бачите, що на мене чекають люди, а заважаєте мені. Що ви хочете? Не заважайте мені працювати! Що там у вас? — звернувся він уже до машиністки. Та спитала деякі слова й викрутасом вийшла з кабінету.

— Ну? — запитливо глянув Галан на горбаня. Той мовчки підсунув йому на підпис папери.

— А ви що скажете? — звернувся він до Джонатана, що рився щось довго в своєму портфелі. Потім Свіфт якось махнув своїм портфелем, зачепив каламаря, перекинув його й залив усі папери, які приніс горбань.

— Чорт його зна, що це таке! — як опарений, викрикнув Галан. — Слухайте, товаришу, ідіть ви к чорту зі своїми новелами! Роззява ви, приберіть свої лапи зі столу!

Але Свіфт навіть не образився. Він наче й не чув. Він прийняв свого портфеля зі столу, поклав його собі на коліна й риється в ньому. Ага, навпроти сидить реєстраторка Беля. В нього ж у портфелі браунінг. Він навмисне гордо випихає з портфеля краєчок браунінга, хоч його можна було й не випихати. Але нехай дівчина побачить, що Свіфт — важлива особа. А Галан лютує. Дзвонять йому то в один телефон, то в другий.

— Ну, чого ви сидите? — звертається він до Белі.

— Значить, нічого не буде? — питає Беля.

— Нічого не буде. Слухаю, алло. Я слухаю. Галан, ну, вірша? Не піде. Пишіть дописа. — Аж кинув рурку.

— Ну, знайшли свою новелу? — гукнув він до Свіфта, що досі рився в портфелі.

— Знайшов… Ось… — Свіфт швидко простягнув Галанові руку з новелою, зачепив рурку телефона й перекинув апарат.

— Чорт йо’ зна… слухайте, товаришу, не можете акуратніше?

Галан блиснув окулярами, ладен ударити кулаком по столу.

— Ну, що ж мені робити? — питає Беля.

Галан ляснув себе долонями по колінах.

— Ви ще досі сидите? Звідки мені знати, що вам робити? Що я, бог?

Беля розлютована встала й вийшла. Потім вернулась, одхилила двері й проказала:

— Я цього ніколи не забуду.

Але Галан навіть одвернувся, не хотів і слухати. А Беля так грюкнула дверима, що на столі забряжчав каламар.

— Так що ви хочете? — нервово питає Галан Свіфта.

— Та я ось… — простягає заяву, — хотів п’ятнадцять карбованців.

— Голубе, ви ж знаєте добре, що ніяких авансів зараз ні-ні.

Жабині очі Свіфта замигтіли.

— Ви… цікава новела… Та хіба це великі гроші… Ну хоч десять карбованців.

— Але я ж не знаю, що за матеріал. Це ж треба прочитати.

— Давайте зараз прочитаємо, — схопився Свіфт.

— О, ні. Ні в якому разі. — Галан замахав руками. — В мене робота. Нерви… як ви цього не розумієте? — Але Свіфт уперся аж на стіл, бризкав слиною аж на Галана й дихав на нього цибулею.

— Десять карбованців… Невже… Ви ж матимете чудову річ. Ви її можете не читавши друкувати.

Галан виходить із себе, витирає хусткою спітніле чоло.

— Не лізьте, товаришу, на стіл… Ви мені знов каламар перекинете. Не плюйтеся, будь ласка, станьте далі. Де ваша заява?

— Ось.

Галан пише на заяві "5". Свіфт лячно здивований.

Очі стали аж зелені.

— Слухайте, це ж…

Але Галан не хоче слухати. Він махнув рукою, одвернувся й узявся за трубку телефона. Свіфт схопив портфеля, зачепився ногою за килим, перекинув плювальницю й побіг до бухгалтерії.

III

Галан сидить у своєму домашньому кабінеті й пише статтю. Щось не пишеться. Він то сидить, узявшись руками за голову, то ходить, а то стане, візьметься великим пальцем за кишеньку плетеного брунатного жилета, як Ленін, і дивиться у вікно.

І так нічого не виходить. Він сідає в крісло, заплющує очі, закидає обома руками чуба на потилицю, закриває жменями лице й довго так сидить, не ворухнеться. До кабінету тихо, не торкаючись ногами килима, ввійшла Ліза Василівна, прошумівши шовком своєї нової сукні. Вона стає збоку, скидає легенько чоловікові руку з лиця й дивиться йому в вічі.

— Котю, я хочу з тобою говорити…

— Я хочу тебе слухати.

Утворилась якась невеличка пауза, тиша. Ліза Василівна важко зітхнула, од чого високо гойднулись широкі повні груди й на чоло побігли три журні складочки.

— Ти помічаєш, що Кароліна вагітна?

Галанові шпигнуло в скронях.

— Я… хтозна… Не придивляюсь. Та наче так. Ну?

— Ну, я хочу думати, що… мені так неприємно… — Ліза не дивиться на чоловіка, вона собі роздумливо говорить і порається біля нігтів.

Вона не бачить, як пашить у чоловіка лице, як бігають його очі, що не знають, куди подітись, як гупає в грудях серце й стука аж у голові.

— Мені здається, — продовжує Ліза Василівна, що тут… — (ось-ось у Галана вискочить серце!) — що тут замішаний Вова…

Галан легко зітхнув і затарабанив пальцями по столі.

— Чого ти так побілів? — нарешті помітила Ліза Василівна.

— А що ж ти гадаєш, що мені приємно це чути?

Він насмілився зиркнути їй у вічі, а Ліза Василівна знову нагнулась до своїх нігтів і продовжує:

— Я одного разу шарпнула двері в кухню — замкнені. Згодом із кухні вибіг Вова. Я зайшла до кухні, а там Кароліна. І така червона… Засоромилась і не дивиться на мене. Це неприпустимо. Вова вже людина доросла. Йому, звичайно, про це говорити якось не до речі. Між іншим, Ната говорила, що бачила їх обох біля кіно, в парку… Вова їй купує цукерки… Це нікуди не годиться… Що ти на це скажеш, Котю? Як ти гадаєш? Це ж жах.

— Що тут гадати?

Галан іще густіше затарабанив пальцями по столі, дивлячись в одну точку. Потім нервово схопив з телефонного апарата трубку й довго говорив із швейпромом. Переговоривши, він поклав трубку й повернув своє волосате трикутне обличчя з блискучими окулярами до Лізи Василівни.

— Клич Кароліну.

Дружина прошуміла з кабінету і згодом повернулась із Кароліною.

Кароліна похнюпила голову на груди й заховала руки під фартухом. Галан усім корпусом повернувся до неї.

— Слухай, Карочко… Я тобі знайшов чудове місце, службу. Ти можеш утроє, в чотири рази більше одержувати, ніж у нас…

— І роботи менше, й краща робота, — додала Ліза Василівна, що стояла поруч Кароліни, журно взявшись пальцем за підборіддя, як селянська баба.

— Я ось тобі напишу записочку, і ти завтра можеш іти. Дуже просили, щоб ти прийшла. Це кравецька майстерня. Ти ж і шити вмієш… Добре?

Пауза. Всі троє чогось чекають. Голова Кароліни поволі підіймається на Котю, очі їхні зустрілися. Її очі щось говорять. Котя розуміє, що вони говорять, і тому не може в них дивитись. Він іще раз запитав:

— Так згодна?

Кароліна через силу видушила:

— Згодна.

Взяла записочку, пригорнула її до грудей, нагнула низько-низько до землі голову, аж згорбилась, і тихо переступила поріг кабінету Коті Галана.

IV

— Белю, Белю, — гукає хвора мати з темного кутка, закиданого лахміттям. Беля мовчить. Вона в розпачі припала до столу й ридає. Що їй лишається робити? Повипродувала все з хати. Мати… Беля підвела голову, закрапавши теплими слізьми на стіл, і глянула на матір. Мама, бідна мама. І раптом в уяві Галан. Чорт! Він розчавив її життя, знівечив… він звільнив її з посади за те, що вона не годила йому, як інші, не запобігала так, не вклонялася йому. Йому… так не подобалося. Чорт!

— Белю, Белочка! — Беля знов упала, ридаючи, на стіл. Помсти. Помсти! Вона покаже йому, хто вона така. Вона в його кабінеті бачила письменника, якого він образив, вона розповість йому все, й той напише. Тоді він знатиме. Тоді Галан знатиме… Або ні. Вона бачила в письменника в портфелі револьвер. Попросити або… взяти так, щоб він, письменник, не бачив. Отоді Галан знатиме.

— Белю, Бе-е-елю! — ледве промовила мати з темного кутка. Беля підійшла до матері. Мати вистромила худу, жилаву руку з-під подертої свитки, що була за ковдру, й простягнула її до Белі.

— Белочко, сядь, отут сядь… отут…

Беля помітила, що в матері чорні губи, тоненький восковий ніс і очі глибоко запали. Не очі, а чорні дірки. Белочці було моторошно, вона боязко блимала голубими, що зараз у тіні здавалися за сірі, очима, вишукуючи з чогось підтримки духу, волі, — й губилася.

— Піди, Белочко… до Фатіми… вона позичить тобі грошей… Вона добра… Я ж не хочу вмирати, доньцю… Не хочу!

Беля, бризнувши срібними намистинками, встала, вкрила щільніше матір, пообіцяла піти до Фатіми. Стала біля віконця, трохи подумала. Покручені брови чорненькими червачками закрутилися на переніссі. Вона взялася трьома пальцями за високе пукатеньке чоло, й голубі очі туго повернулися до матері. Беля пригадала двоюрідну сестру Фатіму. Серйозну, пишну, з чорними круглими очима, Фатіму, з трохи подовгастим смаглявим обличчям, із красивим і гордим, трохи горбатим пташиним носом. Беля пригадала Фатіму, високу, стрункy, з пругкими міцними грудьми, з вивірливим чорним поглядом. Як до неї піти? Вона не бачила Фатіми півроку. Фатіма так чудово одягається, вона має коло багатих знайомих. Як його йти… Тепер, як нещастя? А колись Фатіма була непотрібна? Ну як його йти?.. Ні, ніяк — незручно. Вона, мабуть, не піде до Фатіми. Беля сіла на табуретку й сперлась задумано біля столу на лікті.

— Бе-е-елю!..

Беля схоплюється на ноги й зиркає боязко білками очей. Рука материна безсило звисла додолу.

— Белю… ти ще не пішла?

— Іду, мамо, йду. — Беля швидко накинула на себе біленьку хустку, ще раз глянула на матір, глибоко зітхнула й вибігла з хати.

Густо плуталися Беліні думки, дзвеніли, крутилися одна біля одної, кудись далеко забігали, зникали так, що Беля не тямила себе, а тоді знову вертались на старе місце. Беля не відчувала під собою тротуару, кам’яного бруку… Вона незчулася, як опинилася в кімнаті у Фатіми. Якось це трапилося миттю… Ось вона в теплих обіймах Фатіми. Зацілована, в сльозах від радості й горя, вона не знає, що робити, як розпочати свою розмову, і разом із цим вона не знає, де подітись. Соромливо й ніяково блимає своїми голубенькими кружалками з-під біленької хустки, а на кругленьких гарячих щоках вогкість од тільки що

витертих сліз. Фатіма всадовила її в кріслі, оббитім зеленим сукном, сама лягла на чорній канапі з папіросою в зубах, спершись на лікоть, і радо усміхається до Белі, поблискуючи своїми білими, як сніг, зубами. О, яка вона рада бачити Белю. Як це нарешті вона згадала свою сестру й зайшла до неї? Ах, нехай Фатіма не подумає про Белю нічого поганого. В неї просто нещастя! Отаке й отаке. Ах, у неї таке нещастя, таке нещастя. Чи не допоможе Фатіма? А взагалі вона дуже рада завжди бачитись із Фатімою, а як вона хоче, то й дружити, й що тільки хоче Фатіма. Допомогти? З великою охотою. Фатіма дуже рада допомогти сестрі й давній приятельці.

І чого Беля не зробила це зразу? Було б зразу прийти, Фатіма завжди до її послуг. Ах, яка ж вона, оця Беля. Однаковісінька, як і була раніш. Нітрохи не змінилася, ні характером, ні на обличчі. Таке саме пишне дитяче личко з покрученими задиркуватими брівками, з очима, як небо в чисту, теплу погоду. Ой, чого це вона так забалакалась? Може, Беля їсти хоче? От тобі й на! Плакати не годиться. Ну, годі.

Фатіма встає, кидає в попільничку недокурок і придушує кнопку на письмовому столику. За стіною почувся дзвін, наче дрібно розбилося тоненьке скло й розсипалось. Входить кругла, червонолиця дівчина, від якої пашить весною, свіжою білизною й милом. Дівчина покірливо стояла перед Фатімою, тримаючись руками за краєчки свого біленького фартушка. У Фатіми на переніссі збіглися складочки, обличчя шоколадного кольору стало наче темніше і випукліше — гордий ніс. У неї серйозний вигляд. Вона дивиться дівчині в ноги й наказує, що робити. Треба приготувати отаку й отаку страву, вина, і це все хутко, миттю. Дівчина легенько вклонилася, блиснувши білками своїх великих очей, і зникла.

І ось Беля сидить із Фатімою за столом. Розчервонілась од вина, очі весело бігали, голубіли, хустка спала на шию, вона розв'язала її, взявши обидва кінці в руки, й шарпала їх, захоплено розмовляючи. Де ж це Фатіма працює? Чи, може, чоловік багатий, що і гардероб із дзеркалом, і ліжко — нікелеве, і килими, і радіо на столі? Фатіма простягла руку до

попільнички, задумано струшуючи попіл з цигарки, і мовчить. Потім вії швидко здіймаються вгору, і на Белю глянули чорні два лакові кружальця. Фатіма сідає поруч із Белею, відкидає рукою з її пукатенького чола волосся, зазирає їй у лице так, що в її очах побачила себе, як у кругленьких голубих дзеркальцях. У Фатіми туго, журно зійшлося перенісся, брови знялись угору, наче крила чорного ворона, а губи кругло, тонко рухались од розмови. Хай Беля не лякається. Нічого, правда, страшного й немає — вона, Фатіма, просто собі повія. Так, звичайна, повія. Ага, Беля лякається. Нічого дивного й лячного немає. Це така ж сама професія, як і інші, як і Галана, і його синка Вови. Хіба вона їх не знає? Хіба вона не знає, що ці людці із себе являють? Та хай Беля п'є та не сумує. Отак, отак. Беля журиться? Ах, чого вона журиться?..

Беля схилила голову Фатімі на груди й ніжно обіймає її. Вона чує, як гупає серце у Фатіминих грудях, як Фатімина рука торкається її голови, розправляє волосся, і чує тиху, теплу та лагідну розмову. Збуджує її серце, то тривожить, то радує, то лякає. Голова од вина важчає, якийсь незрозумілий настрій, то надто весело, хочеться реготатись, а то лягає на душу сум і хочеться плакати, хочеться обіймати, щось стиснути руками… А Фатімина розмова над головою як володар, як гігант.

Чи Беля кохає кого-небудь? Ні, не кохає? Нема нікого, чи Беля не вміє кохати? Вміє? А хоче Беля мати гарного-гарного чоловіка? Так, чоловіка. Просто взяти та й одружитися. Згодна? Ну й гаразд. Там же ж чоловік! Беля як побачить, так зомліє од його погляду. Хай Беля прийде завтра ввечері, і він буде. А зараз — мати… допомога… До побачення.

Фатіма обіймає Белю, цілує, і вона з плачем від радості залишає Фатіму.

V

Кароліна ніяк не зрозуміє свого становища. Сталося все несподівано, раптом. Ось наче щойно вона була в Галана, а зараз у величезному помешканні майстерні мануфактурних виробів. Аж дві стіни майстерні з самих лише вітрин, і від цього надто світло. О, як світло. І не добере Кароліна, чи приємно їй від цього простору, чи ні: якось байдуже все… Навколо неї сила ножаних машин, а над ними позгиналися молодиці, дівчата — сотні веселих, добрих, суворих, серйозних облич. Сотні жіночих голівок то синіють, то червоніють, то біліють своїми хустками, то без хусток, як чорні, брунатні, або світло-русі, аж золоті, кущики. Та тихенько співає, та замріяно щось до себе мимрить рожевими стьожечками своїх губ. Машини ритмічно, мірно вистукують. Ходором ходять ноги в спідницях, моторно рухаються руки коло голок, повертаючи шмат матерії. Утворюється такий шум, наче це величезний вулик, у якому безперестанно гудуть, дзвенять бджоли… Кароліна теж рухається в цьому шумі. Їй поки що дали пришивати рукави до солдатських сорочок. Згодом буде підвищення. Вона про це не турбується. Пришити рукав — це не так уже й важко. Вона сама сорочки шила. Вона може й блузку пошити. Ай, одна голка зломилась. Хруснула, аж дзенькнула. Це, правда, неважно, але цього в її житті не було ніколи. Це тому, що вона ще не зосередилась, не віддалася цій справі, вона ще одною ногою в Галана. Плита, стіл накритий цератою, над плитою висять ополонички, друшляки, мідні каструльки, посуд… Пахне їжею. Заходить Ліза Василівна, м'яко рухається, міцно гримає. Або заходить Вова й щипається, чорт красивий. Ната, ота чортяка руда, глузує. А старий Галан… Кароліна зламала ще одну голку.

— Товаришко, як же таки так можна? Треба уважніше… Це ж усе грошей варто… — Інструктор Надя в білій хустці, що спала з голови й лежить на потилиці, як башлик, дала Кароліні нову голку й трохи незадоволено пішла поміж машинами. Кароліна помітила, що Надя присідає на ліву ногу й від цього гойдається, як качка. Кароліні здалося, що вона ніяковіє. Вона відчула, що в неї лице стало гаряче. Вона похапцем вийняла шматок свого дзеркальця, яке блиснуло од сонця, що вперто тислося крізь скляні вітрини в майстерню. І справді, Кароліні стало ніяково. Крізь тоненьку, м'яку шкіру щік випиналася кров, очі

якось зле примружені; вона закусила мокру, теплу губу, потім обвила губи язичком. Намочила їх, і вони стали ще червоніші. Кароліна помітила в себе на горішній губі, під трохи кирпатеньким носиком, ямочку. Виразна, чудова ямочка. Вона її, Кароліну, молодить. Справді, вона їй до лиця. І як вона її раніш не помітила? Ні, вона таки неуважно ставиться до себе. Треба на себе звернути увагу. Вові, наприклад, подобаються її брови, що тонкими дужками обгинаються навколо карих очей. А ямочка на горішній губі, каже Вова, як у дитини, стан гнучкий, литки — як виточені. Треба справді звернути на себе увагу. Кароліна старанно заховала дзеркальце — підійшла інструкторка Надя. Біла хустка її так само лежала на потилиці, перехиляла на одну ногу. Вона нагнулася коло Кароліни, дихнувши на неї цибулею, взяла недошитого рукава й сказала:

— Як я бачу, ти працювати вмієш, але трошки лінишся… Воно, звичайно, на перший раз… я розумію, хочеться роздивитися, освоїтись із речами, людьми, чи що, та можна ж уже й надивитися. А? — Надя глянула на Кароліну великим обличчям у ластовинні, з широким та довгим підборіддям. Потім повернула в руці рукава й, не дивлячись на Кароліну, запитала її:

— Як тебе звати?

— Кароліною.

— Слухай, Кароліно, той… ти трохи уважніше… ти чудово працюєш, ти молодець, їй-право. Ми тебе скоро переведем на кращу роботу… Тобі б треба трошки уважніше, Кароліно, ставитись до своїх обов'язків. А? — На Кароліну глянули очі, обсипані навколо ластовинням, і Кароліна від них не знала де дітись.

— Я буду старатися, — сказала Кароліна, похнюпивши голову.

— Ти комсомолка? — спитала Надя, поклавши рукава Кароліні в пелену.

— Ні, не комсомолка. — Надя ніби не чула відповіді, наче запитала між іншим, пішла поміж машин, як ходяча копиця, шкутильгаючи, як некований кінь.

Кароліна шиє уважніше. Чого їй розглядати оце помешкання або оцих дівчат, молодиць? Що тут дивного? Ну, сидять собі, шиють, ворушать ногами, руками, термосять шматками чорної, синьої, червоної або білої матерії. Там он слюсар розібрав машину, лагодить, перекинувши її догори. Що тут дивного? А он гори, наче скирти соломи на току, — тюки різної матерії, поміж машин, попід ногами валяються різного кольору клапті. Надя пошкутильгала до грудастої й дуже молодої дівчини. Широке, свіже лице дівчини наче заходило ходором. Вона вся ходила ходором. Сама низенька, маленька, а груди повні й ходять ходором. Її розмови не чути од шуму машин, а червоненькі стьожечки губ швидко рухаються. Вогкі, маленькі губи. Дівчина часто закидає рукою вгору русявого чуба, підрізаного під хлопчачу зачіску, і позирає на Кароліну. Надя підійшла до чорнявої дівчини, щось їй показує, вертить у руках чорного клаптя, а грудаста дівчина підійшла до Кароліни. Вона змахнула назад свого чуба й запитала Кароліну, звідки вона командирована до кравецької майстерні, хто вона, де була до цього та як вона себе почуває. Кароліна докладно, ніяково розповідає, а грудаста дівчина трохи думає, а потім запитує:

— А де ж ти будеш сьогодні ночувати?

Кароліна не знає, де буде ночувати. Вона про це й не думала. Тепер вона турбується. Дівчина взялась рукою за підборіддя, подумала й сказала:

— Ну, добре. Поки підшукаєш собі кімнату, побудеш у мене.

— Діно! — гукнула дівчина з косою помаранчевого кольору, — засідання бюро сьогодні?

— Авжеж, сьогодні. Треба читати оголошення, — серйозно відповіла грудаста дівчина й знову повернулась до Кароліни.

— Значить, сьогодні підеш до мене, — сказала й пішла. Кароліна помітила, що в грудастої дівчини, в Діни, очі жовті, наче мідяні.

На перерві Кароліна переглядає дошку оголошень і читає підпис одної об'яви: Секретар осередку ЛКСМУ при кравецькій майстерні Діна Фаєрман. Кароліні уявилась маленька дівчина з розкішними, повними грудьми й з мідяними очима.

* * *

Діна завісила газетою вікна й стала поратись коло плити, а Кароліна коле тріски. Од них обох на стіні ворушаться великі тіні од світла керосинової лампи. Дінина тінь стоїть, голова навіть аж на стелі, Кароліна наче жива копія, з якої підіймається рука з сокирою й падає додолу — Кароліна сидить.

Розподіл праці був запорукою більшої дружби. Діна казала:

— Вимий тарілочку й каструльку, Карочко, а я начищу картоплі.

Кароліна казала:

— Давай, Дінусю, удвох розламаємо оцю дровиняку, дуже жилава.

Розпалювали плиту давніми газетами. Вечеряли одварену картоплю з цибулею та оселедцями. Потім Діна заклопотано заходила по кімнаті. Кароліна сиділа мовчки біля столу й підсьорбувала кирпатеньким

носиком. Тоненькі дужки брів лізли то високо на чоло, то туго на очі. В Діни лице пашіло свіжістю. Великі й легкі груди м'яко рухались і терлись усередині об блузку, як вона нагиналася. Дінині очі, вишукуючи, зиркають по хаті. Ось купа давніх газет. Їх можна розкласти замість матраца та оці книжки в голови замість подушки. Це все накривається чимсь. Нехай Каруся вибачає. Ліжко Діни вузьке, та й не годиться вдвох.

А поночі розмови: як жилось у хазяїна. Що гадає Кара робити надалі. Бідна Карочка, вона дуже піддатлива, легкодумна. Діна й не знала, що Вова походить із такої сім'ї. Діні не подобається його поводження з Кароліною. Це чорт його зна що. А чи знає Кароліна, що Діна з Вовою кохаються? Так. Навіть уже давно. Вона, Кароліна, відстала від сьогоднішнього дня, а це може бути великою загрозою в житті Кароліни. Карочка говорила менше й сьорбала носом. Діна замовкла. Трохи моторошна тиша.

— А в котрій годині йдемо на роботу? — питає Карочка. Мовчанка. Пауза.

— А Вова сюди до тебе не приходить, Дінусю?

Мовчанка. У відповідь Карочка почула шумливе, тягнуче Дінине зітхання, потім легеньке хропіння. В кімнату крізь газету, як крізь воду, просочувалося з вулиці світло й вливало якоїсь німої ніжної задуми. А кімнатка наче густіш і густіш сприймала тужну задуму. Хіба ота облуплена плита, що один кінець її вкритий порваними шматками газети, не примушує вдаватися в тугу? А той куток коло плити з купою жужелиці й сміття із відром, в якому стирчить кочережка, не є шматочок туги? І одна стіна з дверми, заліпленими газетою, і стілець, ніжка якого валиться, і постіль, на якій спить Кароліна, — все це примушує сумувати, чогось лякатись. Але десь глибоко, аж на споді туги, жевріє й радість. Врешті, чого замріюватись так? Вона має притулок. Вова. Ага. Ось кого кохає Вова. Ось кого кохає, чорт красивий. І чого йому треба від цієї бідної дівчини? Дурить, неодмінно дурить. Це груди його спокушають. Він колись казав, що йому подобаються грудасті, власне,

великі груди. Але Кароліна давно знає, що він її, Кароліну, дурить, а не може одштовхнути його від себе. Ах, як їй боляче про це думати.

Їй не спиться. Вона навіть піднялася й сперлася на лікоть. Глузували й батько, й син… Правду каже Діна — піддатлива. А що, якби Діна знала що вона, Кароліна, з Вовою жила? А що, якби сказати Діні, що Вова отакий і отакий, що нехай вона його бережеться? Що йому, Вові, просто подобаються її груди. О, це напевно. Кароліна в цьому переконана.

Ах, як їй боляче про це думати.

VI

Важкі, сумні дні Беліні нудно тягнуться, лізуть, як черепаха. Чоловік, якого дарувала їй Фатіма, зник, як у воду впав, залишивши їй гроші за 2 ночі життя. І прекрасні такі, щасливі ночі. Беля пригадує його могутню постать, веселі куточки губ, чорні очі, що ввесь час сміються, його міцні теплі обійми, його всього. Його всього. Ах, як же це жорстоко з його боку!.. Невже вже не бачитись? Невже це жарт? Важкі дні, нудні, тоскні. Не стало його, славного, бажаного… Але рана потроху загоюється. Фатіма знайомить Белю з іншим. Цей ще кращий. Тепліше обіймає, ласкавіше говорить, голубить Белю, більше сипле грішми. Ось він прощається з нею вранці після ночі життя. Прощається так мило, люблячи. О, він її ніколи не кине. Цими днями вони знайдуть собі кватиру й так любо житимуть. Який він щасливий, що стрівся з Белею.

Але Белю опанував сум. Вже тиждень, а його немає. О, яка туга, який нестерпний біль. Який злий жарт. Але Фатіма хоче розігнати Белін сум. У неї єсть іще один. Але це уже не такий, як ті два. Це буде дуже порядна людина. Цей буде Белі на все життя. На все життя. Але Беля нахмурила покручені брівки й нервово замахала віями… Фатіма зробила серйозний вигляд і поважно лягла на канапі з цигаркою в зубах, узявшися рукою за Белін стан.

— Ти тільки не ображайся на мене. Бачиш, не так і страшно бути повією. Ти навіть і не помітила, як ти була повією. Так просто, наче жила з одним чоловіком, він тебе покинув, ти одружилася вдруге, ти можеш так само знайти й третього, й четвертого. Адже ж буває так, що виходить якась жінка заміж за п’ятого? Яка різниця, коли я виходжу заміж кілька раз на тиждень? Хіба не все одно, чи одного мати, чи кількох? Хіба не однаково, чи один тебе утримує, чи кілька, чи одного ти відчуваєш, чи кількох? Жити з одним весь вік — яка нудота. Як це противно. — Беля задумалася. Губи нервово здригалися, сіпалися. Вона раптом обіймає Фатіму, пригортається до її грудей, мочить їх сльозами, схлипує, потім одривається й сумно, тихо, наче в себе промовляє:

— Ні, сестро, ні, — хилиться головою, — не хочу так. Не хочу. Пробач мені, не можу так.

Фатіма, граючись димом, красиво усміхається до Белі, лежачи на канапі, прощається з нею, вже не цілує, не обіймає, а тільки простягає лебедино руку, як мужчині для поцілунку, і Беля, повна розпуки й одчаю, залишає Фатіму.

VII

Робочий день у кравецькій майстерні розпочався трагедією. Робітниця з косою помаранчевого кольору загнала під ніготь голку. Всі збіглися коло неї, гомонять. Одні шкодують, співчувають їй, інші глузують. Як таки так, наче людина перший раз у житті взялася за шитво. Деякі просто сердилися. Поміж жінок зашкутильгала Надя. Всі розійшлися на свої місця, застукотіли машини, загомоніли розмови. Над майстернею знявся енергійний одностайний шум, наче височезний водоспад жбурляє з себе кипучу воду. Слів не чути. Одне одного розуміють по губах. Мова все ще йшла про випадок з голкою. Цей випадок неодмінно попаде до стінгазети.

— Карочко, — каже Діна, — ти до газети писала коли-небудь?

— Ні. А що це таке? Я навіть не розумію.

— Ну… ну напиши про свого хазяїна, як він із тобою поводився, а ми вмістимо в нашій газеті. Чи хазяїн не зобіжав тебе, не експлуатував, може, чого доброго, вдарив коли. — Потім на вухо: може, ліз коли… — Мідні очі аж блиснули. А Карочці лице вогнем ударило. От чортяка. От злякала. — А Діна далі:

— Напиши, мовляв, так було в хазяїна, а тепер он як.

— Ну, добре, а що з цього вийде?

— О, все може вийти. Як серйозне що-небудь, то, брат, Галанові аж он як влетить. Його, брат, так притиснуть. — Але Кара махнула рукою. Слово "серйозне щось" аж укололо.

— Та ну його. Не хочу порахунків зводити. Ну їх. Я на них дивитися не хочу. — Карі зробилося ніяково, вона почервоніла.

— Секретарю, секретарю, — гукнула Надя до Діни, жартуючи, — що ти позапартійних розважаєш? Хай збільшує продукційність праці. — Діна усміхнулася своїми мідними очима, ямочка заграла на повній, рожевій щоці. Усмішка миттю ховається за серйозний вигляд обличчя, й Діна йде до своєї машини. Кара порається коло своїх рукавів. Поринула в думках, підсьорбуючи кругленьким носиком і хилитаючи, як кущиком, кудлатою голівкою то в один, то в другий бік. Кущик нервово здригнувся. До неї підійшла Надя, вдарила легенько по плечі й неохоче сказала:

— Там якийсь просить, щоб ти вийшла.

Вона жужмом склала свою роботу й вибігла. За дверми в брудній білій толстовці стояв Джонатан Свіфт. Він не привітався з Карочкою. Його вугрувате лице здригнулося, рот якось широко перекосився, зелені жабині очі розгублено забігали, і з кривого рота вилетіло: га-га-га-га-га!

— Чого ви смієтеся? — питає Карочка.

— Ти… той, як ти сюди попала? — собі питає Джонатан і, не чекаючи на відповідь, тягне далі: — Веди мене всередину. Мені треба побачити, як працюють. Мені треба вивчити побут фабрики. Жива газета в вас є?

— Є. Стінна газета є.

— Женяться, розводяться?.. аборти… а? Це все є?

Карочка гнівається й ніяковіє. Мовчить. Але Джонатан і не цікавиться відповіддю. Він і не дивиться на Карочку. Він грубо роззявив рота й ловить щось, вишукує над головами швачок, що здивовано повернулися всі до нього.

— Познайом мене ти… ти… познайом мене з кимсь старшим…

Кара знайомить його з Надією.

— Джонатан Свіфт? — перепитує Надя. — Не родич того Свіфта, що Ґулівера написав? Та ви ж той… на ногу, т. Свіфте, не наступайте…

Джонатан навіть не чує.

— Ви… — питає він Надію, — до котрої години тут працюють?

— Та чого ми тут стоїмо, ходімте далі, — пропонує Надя. І пішла, шкандибаючи, поміж машинками. Свіфт ішов за нею з олівцем та блокнотом, штовхаючи всіх. Кароліну, що тут же йшла з Надією, уже забув, вона вже для нього не існує. Наче її й не було. Він іде за Надією, підвівши високо голову з роззявленим ротом. Якось зачепився об машину, мало не звалив її, але тільки розірвав собі толстовку. Тоді побачив, що коло нього Кароліна.

— Ага… ти… заший мені…

Пішли до Кариного місця.

— Так, значить… — Свіфт не доказав. Він сів на рукави, що лежали жужмом із голкою. Раптом схоплюється й голосно скрикує. Ззаду звисав рукав і стриміло вушко голки.

— Ах… пробачте, Кароліно… — Свіфт вириває голку й продовжує. — Це єрунда. В мене ось цікаві новини. Я ось, наприклад, був у Сибірі. Вивчав історію кумису. Навіть пив. Розумієш, пив кумис.

— А що то таке кумис? — питає Кароліна.

Але Свіфт наче й не чув. Він уже забув, що біля нього Кароліна. Дивиться кудись убік. Потім вийняв блокнот і щось записував. Потім довго розпитував Надю про життя на виробництві і, навіть не попрощавшися з нею та з Кароліною, пішов із майстерні. Білоголова робітниця гукнула йому вслід:

— Нахаба! Шантрапа!..

Коло порога Свіфт висякався й так незграбно махнув рукою, що полетіло робітниці на рукав.

VIII

Діна змахнула з опуклого чола волосся, заграла ямочкою на гарячій щоці, блиснула мідними очима, труснула повними грудьми й тоненьким дитячим голосом відкрила комсомольські збори кравецької майстерні. За списком головує такий-то, а за секретаря такий-то. Діна просить збори дотримуватись тиші. Он там у кутку хтось курить і балакає. Вона взяла в руки дзвоника, й кожен похапцем, пошепки кінчав розмову. Нарешті всі уважно дивилися на стіл. Діна передає дзвоника чубатому

голові. Він весело всміхається до авдиторії, підіймає високо дзвоника догори й дзвонить з усієї сили, аж нагнувся лицем до стола. Авдиторія зашуміла легеньким сміхом. Але сміх цей зразу втих. Чубатий голова оголосив програму зборів.

Виступає промовець. Він частенько позирає в блокнота й поволі, трохи незв’язно говорить про становище молоді на виробництві. Із такої ось кількості молоді більша частина комсомольців. Найдисциплінованіша молодь комсомольська. Бувають, звичайно, випадки, що й комсомольці не без гріха. Треба зробити ще те й те. Продуктивність праці більша в комсомольської молоді. Он стільки білизни, шинелей пошито для Червоної армії, а стільки сорочок та штанів для будинків безпритульних. Недбало працює санкомісія, слабо поставлена справа зі стінгазетою. Молодь під час роботи їсть не миючи рук, плюють на підлогу. Частенько під час роботи зачинені вікна, дехто курить за роботою й навіть кидає на підлогу недокурки, п’ють сиру воду, хоч для цього є варена. До газети мало пишуть. В статтях мало торкаються болючих питань виробництва. Мало гумору. Нам же треба й сміятися. Тут доповідач усміхнувся, й цей сміх передається на авдиторію. Авдиторія наче чекала цього. Наче це було для неї найважливіше. А тепер уже уважно слухала промову доповідача й вичікувала, чи не скаже чогось смішного. А доповідач "криє" — те не так і те не так. Он і парткерівник двічі на бюро не з’явився. А дехто з молоді під час роботи переморгується та "секретки" пише, а то й виходять за двері та шушукаються. Промовець кінчає тим, що треба всі хиби на виробництві викорінити, повиривати, як негідний бур’ян серед жита, й спалити та ще й попіл розвіяти.

Потім між головами виростають руки з проханням дати слово. Почали обговорювати. Порядок денний зборів був подібний до снопа, якого молотять на току, вибивають його, товчуть, витрушують і лишають що найпотрібніше. Наприкінці виступила Діна. Труснула своїм чубом, мигнула мідними очима, зробила висновок і ніби забила цвяха всьому тому що говорилось і обговорювалось.

Молодь, жива, бадьора, проспівавши "Молода гвардія", розходиться. Оточують стінну газету, тільки що вивішену. Скупчилися коло неї, як бджоли коло матки, кожен з усмішкою, кожен чогось радіє…

Кароліна зачарована. Дуже їй подобається стінна газета. Ач, як чудово змальовано Надю: йде-шкутильгає, підборіддя аж по землі волочиться, а вона тримає в руці величезну голку й коле нею робітницю, щоб підвищувала продуктивність праці.

— От чорти, — каже, усміхаючись, Надя, заглядаючи на газету через голови молоді. — Хто ж то так одпоров, га? — Надя наче не злиться, сміється, але їй ніхто не вірить. Всі дивляться на карикатуру й на Надине справді велике й довге підборіддя. А от Діну змальовано краще. Стоїть перед червоноармійцем і дає йому в ім'я виробництва більшу за себе будьонівку. Із очей у Діни жовте проміння сиплеться, а груди більші, ніж вона вся.

Діна штовхає Кароліну.

— Ну що, як? Подобається тобі газета?

— Та звичайно, що й казати.

Дужки брів у Кароліни на переніссі збіглися. Усмішка зникла. Вова. Ах, як їй боляче згадувати. Але дурниця… на чорта він їй. Вона тепер на нього й не гляне. Дурити… Ні! Цього вже не буде.

І біжать дні на виробництві в шумі, в гуркоті машин, надвечір стомлюються, тануть, а тоді знов біжать.

Діна сьогодні незадоволена. Рожеве, кругле лице нахмурилось, і тільки дитячі куточки губ зраджують Дінину серйозність.

— Карочко, треба взяти себе до рук. Дивись, тобі вже доручили шити сорочки, тебе вже ухвалили в кандидати до комсомолу, а ти завжди коники викидаєш. То два дні тебе нема на роботі, то під час роботи на цілу годину кудись зникаєш… Карочко, обіцяй мені поправитися.

— Пробач, Діночко… — Карочка колупає під нігтями й, соромлячися Діни, похнюплює голову, — пробач… Даю слово. — А за 10 хвилин після цього вибігає з майстерні. Вона побачила в вітрині Вову.

Вова одкликає Кару набік, щоб не побачила Діна, говорить їй багацько м'яких лагідних слів, тисне руку, зазирає глибоко в вічі й усміхається своїм довгим тонким обличчям. Яка Каруся стала інтересна, далеко краща, ніж була… Ах, як Вова за нею скучає, їм треба неодмінно побачитись. Неодмінно. Хоч і сьогодні. Сьогодні ввечері. Кароліна дуже любить Вову? Тоді хай вона Діні не каже. Вова Діну зовсім не любить. А коли Кароліна хоче, то Вова Діну забуде і назавше. Навіки, навіки полюбить Карочку… Кароліна молитовно дивиться в собаче Вовине обличчя і млосно до нього тулиться.

## IX

У Фатіми чудовий настрій. До неї сьогодні прийде один розтратник. Так. Він мусить прийти сьогодні. Він уже два дні гуляє. До ревізії ще далеко. Він гуляє. Фатіма ляснула в долоні, роздяглась, облилась одеколоном, зробила зализану зачіску по-французькому, почистила червоні довгі нігті й причепурилась. Одягла шовкову зелену сукню, панчохи "Вікторія" й лакові туфлі з дуже гострими носками. Фатіма не пудрилася. До її носа з маленьким горбиком, до брів, що зігнулись над носом, як крила чорного ворона, йшов саме такий колір, як у неї, — матовий. Проте губи фарбовані. Губи, як кров. Тоненькі, рівні губи, як дві живі стьожечки, то стуляються міцно, то розходяться, то розтягаються, то збираються бантиком. Дзвоник.

— Ага. Він. — Фатіма тисне кнопку на столі. Увійшла з набожним виглядом служниця. Фатіма лежить на канапі, склавши ногу на ногу, грається димом цигарки й, не дивлячись на служницю, наказує їй.

— Спитай хто. Якщо Вова, не впускай. Скажи, що мене нема. — Служниця покірно вклоняється й виходить.

Входить Беля.

— А, Белочка! Яка я рада! — Фатіма обіймає Белочку, цілує, як і раніш. Як тоді після довгої розлуки. Беля прийшла, значить, щось надумала, значить, усе ж таки рішила послухати Фатіму. Фатіма цього певна. Вона усміхається, грає куточками губ і зазирає Белі в вічі своїми чорними лаковими кружальцями. Беля сідає на канапу, кидає легенько свого біленького капелюшка, важко зітхає, закусивши губу. Її кругленькі груди високо здіймаються і падають. Фатіма підсунула собі крісло, сіла біля Белі, високо закинувши ногу за ногу, і взяла зі столу другу цигарку.

— Що в Белі чувати? Які зміни, що рішила?

— Нічого, — махнула крученими брівками, — життя погане!

— Ну, і що далі? Що вживається для того, щоб життя було не погане?

— Нічого.

— Так-таки нічого. Навіть так. Невже тобі подобається погане? — Фатіма говорить суворо.

— Ах, не питай, Фатімо. Сама знаєш. — Беля зчепила пальцями руки. Потім, наче хоче їх розірвати, розчепила їх і кинула в обидва боки, як непотрібні, й заходила головою у всі боки, шукаючи якогось порятунку. Не найшовши його, схилила голову на коліна й заплакала.

— Оце вже мені не подобається, — сказала Фатіма, затягнувшись димом. — До мене зараз дорогий гість прийде, а ти нюні розпустила. Між іншим, Белю, твій перший чоловік. Приведи себе до порядку. — Беля підвела на Фатіму все в сльозах лице й тихо сказала:

— Ні, я піду. Я до тебе в іншій справі.

Почувся дзвінок, і Беля не доказала.

Увійшов Джонатан Свіфт. Він навіть не привітався. Кинув величезного картуза в клітку на канапу й заговорив до Белі:

— Я вас десь бачив... Ви, слухайте, де я вас бачив?

— Ви познайомтеся раніш, — сказала Фатіма, — а тоді будете балакати... Що це ви? Де це ви? Оце, Белю, поет Джонатан Свіфт, а це, Джонатане, моя сестра, Беля. Цікава, га?

— Га-га-га-га, дуже приємно...

Беля почервоніла й сказала:

— Я вас знаю.

Свіфт аж прояснів. Жабині очі засвітилися.

— Знаєте? Читали мої твори?

— Ні, я вас бачила в кабінеті Галана. Ви там просили п'ять карбованців.

— Це тоді, як він вас виганяв? Пригадую.

— Так. Я хотіла з вами побалакати з приводу цього. Може б, ви в газету статейку про це написали?

— О, це чудово, кажіть. — Свіфт виймає блокнота й готується записувати.

— Слухайте, Свіфте, — ображено гукнула Фатіма. — Ви повернулись до мене спиною й забули, що я тут сиджу. Мені ж сестри не видно. Мені це не подобається.

— Зараз-зараз… — сказав Свіфт, не рухаючись із місця й записуючи щось у блокноті. Фатіма встала сама.

Увійшов розтратник. Він уклонився всім, поцілував Фатімі руку й боязко подивився на Свіфта, що розмовляв із Белею й занотовував у блокнот. Розтратник уже роззявив рота, хотів щось сказати, але Фатіма показала рукою на Свіфта.

— Знайомся: поет Свіфт, а це, пізнав?

Розтратник поцілував Белі руки.

— Дозвольте, — обізвався Свіфт, — а як же прізвище товариша?

— Це мій гарний знайомий. Інкогніто. — Фатіма подзвонила. Увійшла служниця. Їй веліли подати питва й їжі.

Беля нервувала. Щось тихо говорила розтратникові. Той виправдовувався. Беля не хотіла його слухати. Підійшла до Фатіми й шепнула їй на вухо:

— Фатімочко, я йду… Я… хотіла в тебе позичити грошей…

Фатіма так само тихо відповіла:

— Белочко, я з дорогою душею. В мене гроші є. Я ніколи не пошкодую. Але ці гроші зароблені так само, як могла б їх заробити й ти.

Беля злякано взялася пальцями за скроні. Очі стали великі, наче хотіли вилізти з орбіт. Вона закусила губу й мовчки побігла до дверей.

— Чекайте, я теж іду! — гукнув Свіфт, ухопив свого рябого картуза й вибіг.

Розтратник скинув гумового плаща сталевого кольору, поправив шовкову гарну краватку на білій сорочці, що виглядала з-під жовтого плетеного жилета, і подивився в кругле гранчасте люстро на столі. Виголене тільки що, аж біле обличчя з вусиками, як два чорні кущики під носом, щоки запали, під очима синці. Лице світиться, наче одна шкірка обтягнута на вилицях, на носі, на бороді.

— Ну, як ся маємо? — спитав інкогніто Фатіму, не одриваючись од люстра. Фатіма налила вина.

— Справи такі, що пий, голубе… а? — Фатіма схилила голову собі на плече, підняла вгору чарку й гукнула:

— Ну, кидай к чорту свої угрі, йди пий! — Розтратник узяв чарку вина, поглядаючи на штори на дверях до другої кімнати.

— Підемо, підемо, — вгадала Фатіма. — Ну?

Фатіма цокається.

— А скільки Фатіма бере?

— Сорок п'ять.

Інкогніто всміхається в чорні кущики вусів.

— Дуже дорого.

— І тобі не соромно? Ти ще торгуватися будеш? Значить, у тебе порожнеча? Як бідний, то чого йдеш до порядної жінки? Пішов би на Катеринославську або на Банний провулок, за карбованця, за полтинника можна взяти.

— Слухай, але ж не сорок пять. Хай трошки дешевше.

Фатіма закинула ногу за ногу, грає своїми круглими коліньми, що туго обтягнуті панчохами. Часто курить цигарку й пихкає димом. Зробила гордий вигляд і млосно подивилась у вічі розтратникові:

— Мені це не подобається… Фе… Називається мужчина. Це якось нудно: сорок п'ять карбованців для нього великі гроші. Що ти за цієї гроші купиш? Цих грошей ледве стачить на якихось дві коробки пудри Коті або два флакончики духів Губіган[41]. А чи я куплю за ці гроші гарну шляпку? Соромився б.

Інкогніто трошки мовчить, стуливши губи, а тоді виймає сорок п'ять карбованців і дає Фатімі. Штори до другої кімнати, розсуваються й ховають за собою Фатіму й розтратника.

## X

Джонатан Свіфт лежить і пише. Власне, він пише лежачи тому, що в його кімнатці ні на чому сісти. В нього ще нічого немає. Та він принципово нічого й не хоче мати. Він пишається тим, що ось простелив на долівці жакетинку, а на неї газету, й пише. В кутку книжок гора лежить. Зараз уже пізно. Коли Свіфтові схочеться спати, він візьме з цієї

гори кілька книжок і покладе собі під голову. Він пишається цим. На чорта йому "дворці, палати!" Що з того, що там Пушкін або Жуковський писали в чудових умовах? Хай би спробували написати ось так, як він, Свіфт.

Він засвітив собі свічку й пише. І почуття йому від цієї обстановочки якісь особливі. Якось аж радісно й трохи лячно. Свічка мигає, і його голова величезною тінню гойдається на стіні. В кутках темно, й десь під книжками шарудять миші. Свіфт закреслив те, що написав. Нічого не лізе в голову. Що б його вигадати? Ага:

"В моїй душі криниця глибока. Я роздаю з неї всім воду. Всім, усім хвате моєї води".

Але й це йому не сподобалося. Він голосно викрикнув: "Єрунда!" І закреслив. Заховав своє поковиряне вугрясте лице в долоні й замислився. І зразу ж схоплюється на ноги й ходить швидко по кімнаті. В стінку стукає сусіда. Ага, чудово! Свіфт ляснув у долоні й вигукнув уголос: "Правильно!" На чорта ж йому вигадувати що писати, як ось під боком екземпляр.

Ось за стіною старушенція — тип. Чудовий тип до повісті, до оповідання, до чого хоч. Колишня бариня. Мала свої хороми, десятки лакеїв, а тепер душиться одна в конурці, як оце у Свіфта. Вона шукає собі спокою, тиші. Вона завше стукає до Свіфта, коли він шумно ходить або вголос розмовляє чи дверима грюкає. Їй не подобається. З нею треба побалакати. Взнати трагедію її життя й написати. Це буде прекрасний твір! Заголовок йому буде "Уламок минулого"… Що вона проти Свіфта? Він ось роздягається й усього себе обливає одеколоном. Свіфт для натхнення завжди обливається одеколоном і задихається від радості. Йому тоді здається, що він багатий.

Свіфт одягається, виходить і стукає до своєї сусідки. Йому треба з нею побалакати. За дверима чується шиплячий голос. Як не соромно

Свіфтові вночі турбувати стару людину, як таки-так не рахуватися з людиною, вона все ж таки людина? Але Свіфт уперто просить її відчинити, в нього важлива справа. Йому з нею треба поговорити. Тоді стара одхиляє двері й висовує свою голову, як корч, і лице, як порепана, поколупана диня. Вона вистромила свою голову до Свіфта, гукнула, якого йому чорта треба, плюнула йому в лице і з грюком зачинилася. Навіть не почула, як Свіфт гукнув їй: кочерга стара, уламок минулого! Він повертається до своєї кімнати. В кімнаті темно. Димно. Свіфт запалює сірника.

Ось воно що! Свічка, що стояла на портфелі, догоріла до краю, опалила великий шматок шкіри і згасла. Свіфт іще раз вилаявся на стару, що це через неї. Світить другий шматочок свічки. Ще раз обливається одеколоном і пише про стару. Довго пише і так засинає. Прокидається як опарений. Свічка догоріла, зайнялась газета, а од газети одеколон на тілі. Він біжить голий до кухні, обливається водою і весь у пухирях швидко ходить по хаті.

— Чорт старий! — вилаявся Свіфт на сусідку. Чомусь йому здавалось, що й це через неї. Він одягається й сидить, як мокра курка, як прибита курка, що думає здихати. І чомусь згадалася Свіфтові Беля. Галан підла людина. Треба обов'язково написати статтю про Галана. Хай його трошки щипнуть. Хай знає, чортів бюрократ! Ліг і пише. Вранці йде по редакціях.

У нього в портфелі дві речі: про Галана й про стару бариню. У нього дві речі: "Бюрократ" і уривок із роману "Уламок минулого". Він іде мимо редакції, де працює Галан. А чому б спершу не зайти до Галана?

Галан якраз п'є чай. Нахилився своїми скляночками в золотих обручиках і мочить довгі вуса в чаю. Од рипу дверей Галанова голова підвелася.

— А, товариш Джонатан Свіфт.

"У нього чудовий настрій, — подумав Свіфт, — це треба використати".

— Чим можу служити? — питає Галан.

— Та ось. — Свіфт подав заяву на три карбованці.

— А ви ж дасте що-небудь?

— Нате. — Свіфт дає уривок із роману "Уламок минулого".

— Сідайте, — запрошував Галан.

— Його можна зараз прочитати. Воно коротеньке, — сказав Свіфт, сів, поклав свого рябого картуза на стіл і вперто стежить за кожним рухом Галана. Той читає Свіфтів твір. І зиркає з-під окуляр на портфеля.

— Хі-хі!

— Чого ви смієтесь? — питає Свіфт.

— Що то у вас із портфелем?

— Та це свічка...

— Хі!.. — засміявся Галан у довгі вуса. Потім прочитав і поклав на заяві резолюцію "три".

Свіфт миттю хапає заяву, зачепив рукою бронзову фігурку, яка впала на блюдце й склянку з чаєм. Склянка розбилася, чаєм залило Галанові дописи, а Свіфт, забувши на столі свого картуза, одержує гроші і вибігає з редакції. Лапнув за кишеню: допис про Галана! Покрутив його в руці, розірвав. На чорта його друкувати! Галан насправді чудова

людина. Пхі! Комусь зробити задоволення! Якійсь там реєстраторші. Єрунда! Ага, картуз? Він вертається, заглядає в щілину дверей. Галана немає. Він хапає картуза і тікає, але в дверях зустрічається з високою фігурою Галана.

— Чорт би вас забрав із вашими новелами, та романами… з вашою пустою макітрою, з ва…

Але Свіфт не хотів далі слухати, він шмигнув під руку Галана й вибіг на вулицю. "Ідіот, — подумав Свіфт про Галана. — На чорта було рвати про нього дописа? Його таки слід було б пробрати".

Свіфт іде вулицею задуманий, схилив голову на груди й ні на кого не дивиться. Ось він штовхнув жінку, що переймала його, аж ударився носом. Це жебрачка. Вона вгорнула дитинча в обдертого, брудного сіряка, як Катерина, й простягає Свіфтові руку. Той похапцем сунув руку собі в кишеню, шукаючи грошей, і так, не виймаючи руки з кишені, запитав:

— Якої ви губернії?

— Курской.

Свіфт подумав, мугикнув, а тоді ще:

— А фамілія?

— Варонава.

— Ага, кінчається на "в", йди до біса. Багато вас буде тут лазити по Україні?

Свіфт повернувся од жебрачки й під обурення й лайку її швидко пішов. Аж ось його хтось сіпнув за рукав. "Жебрачка", — мигнуло в голові. Він підніс із грудей своє вугрувате лице з жабиними очима, й воно вп’ялося в Белю. О, який він радий, що побачився з нею. Він хотів її бачити. Оце тут і хотілося йому з нею зустрітися. Вона хоче з ним говорити? Будь ласка! Він з охотою. Вони можуть обоє сісти он там — у скверику.

Сіли. Ах, як чудово! І що тільки не повироблювано оцими квітами.

І п’ятикутні зірки. Серп, і молот, і літери. Правда, це не так природно. Свіфтові подобається більше занедбаність. Щоб тут росло все навмання, щоб і бур’ян був. Як усе-таки чудово. Як на це Беля дивиться? Беля журно хитнула головою. Це справді все чудово, але їй не до цього. В неї інша справа, що для Джонатана може бути нудною. Він втупив свої жовто-зелені очі в Белю. Заклав руки в кишені толстовки і колупає носком черевика землю.

— Матеріальні справи? Ах, про матеріальні справи справді нудно слухати. Зараз так чудово. На жовтенькій квіточці сидить синенький метелик. Як він легенько торкається крильцями, як це все ніжно, поетично. Яка це чудова ідилія! А люди чомусь борються, проливають кров. Чому б людям не створити щось таке спокійне, затишне. Як гарно! Жовте й синє… Який приємний, ніжний затишок…

Українці чомусь лізуть до інших країн, а могли б чудово обійтися без них. Все ж єсть. По чай ми чомусь премося до Китаю, як у нас є свій рідний — чепчик[42].

Свіфт сколупав носком черевика всю землю. Замовк і на сколупаній землі щось носком пише. Беля журно дивиться на синього метелика своїми голубими очима, потім встає, важко зітхає й простягає Свіфтові руку.

— Ви вже йдете? — Свіфт наче спав і його розбудили.

— Так, мені треба йти. Нема часу. — В Белі швидко закліпали вії, їй чомусь зробилося важко, хотілося плакати. Вона одвернулась і пішла. Свіфт помітив, що вона збирається плакати.

— Слухайте, слухайте… — Беля вернулася, хутко змахнула хусткою сльози.

— Що це ви плачете?

Беля мовчки і тужно чогось чекає.

— Не раджу, не раджу вам плакати. Не раджу, чуєте? Не розливайте сльози, вони вам згодяться…

Беля мовчки кидає на Свіфта ображений погляд, одвертається, лишає його самого і йде розмальованим сквером.

Беля в тузі ламає руки, то припадає до порожнього ліжка, де була хвора мати, то в розпачі падає на стіл.

— Ой, туго, зелена гадюко мояаааааа! — схоплюється на ноги й голосно викрикує, заскреготавши зубами.

— Помсти, жорстокої помсти!!! — В уяві стоїть злий бюрократ Галан. Беля легенько підводить руки до щоки, задивившись уперто в вікно. В її уяві стояла Фатіма. Стало моторошно. Вона яскраво уявила собі мертву матір, як та корчилася, витягалася, простягала до неї жилясті воскові руки… О, це жах… Беля береться обома руками за голову й вибігає із хати.

У її уяві стояла Фатіма.

XI

У кравецькій майстерні однаково гасає шум. Однаково пахне свіжою матерією, солдатськими шинелями. Голівки жіночі, зігнуті спини над машинами й моторні ноги, невсипучі ноги. Машини й машини, як чорні коні, перед кожною жінкою гордо й непорушно стоять. Власне, їдуть і стоять на місці. Стоять, шумлять, од шуму, од цього руху, од машинного й людського руху йде курява, легенько, непомітно. Йде курява густо, тонко й непорушно висить, виблискує, як веселка у пасмах сонця, що вливається через вікна в майстерню. В майстерні повітря пахне свіжою матерією, солдатськими шинелями… і кожен пройнявся цим повітрям. Кожен ужився в цьому шумі й русі, кожен — частина цього шуму й руху. Кожен?

— Товариші! — заявляє кучерявий кирпатий оратор на комсомольських зборах, що саме йдуть у майстерні. — Цього, товариші, явища не можна терпіти в нашому осередку. Це ганьба нашого осередку. Кароліні вже пора знати, що не з’являтися на збори, кидати роботу серед білого дня в найгарячіший час і кудись іти, або моргати хлопцям і писати секретки, не думати про роботу й ламати голки не годиться… В нас ніхто ще не ламав голки. Не раз їй слюсар лагодив машину. Товариші! Коли це один раз трапляється, двічі, ну, нехай уже тричі, я припускаю, це ще так-сяк, але помилуйте, коли ця неохайність у людини стала майже щоденною, то це справа нікудишня.

Оратор махав нервово рукою, однією тримався за столика, усім тулубом виперся до авдиторії, й кучері гойдалися на голові, наче їх колихало вітром. Авдиторія уважно слухає. Той сперся ліктем на товариша, той сидить на кравецькій машині, кілька дівчат умостилися на тюках та на кількох довгих розламаних лавах. Всі сидять непорушно й дивляться в одну точку, наче їх зараз фотографують. Оратор переконливо говорив:

— Дивно, товариші, що Кароліна завжди кається, завжди дає слово, й це якось у неї увійшло в звичку. Я гадаю, що це непоправна людина. З

неї ніколи не буде пуття. Це слабодухий, попсований тип, що вносить у нашу сім'ю частину отого минулого, небажаного намулу, бруду. Це людина, від якої тхне безнадійністю, розгільдяйством… — Оратор махнув кучерями, трохи закашлявся, налив із карафки в склянку води, ковтнув і говорив уже тихо, розмірено, різко, чітко й кожну фразу для експресії стверджував жестом руки.

— Товариші! Здається, що Кароліну треба без ніяких сумнівів виключити з кандидатів комсомолу. — Тут авдиторія захвилювалася, наче кожного із них хтось ударив, шарпнув, ущипнув, кожен заворушився, заговорили в один раз, розлігся шепіт, комсомольці стали пошепки сперечатися, щось доказувати, а тоді загуло:

— Правильно!

— Нічого подібного!

— Правильно!

— Товариші, прошу слова!

— Дозвольте мені… — Підвелося багацько рук.

— Тихше! — На столі задзеленчав дзвоник, і авторитетний вигляд білоголової, червонощокої голови зборів примусив авдиторію втихнути.

— Я гадаю, товариші, — сказав голова зборів — що всім справа ясна. Всі на очі бачать поведінку Кароліни. До цього адміністрація виробництва подала на бюро рахунок, скільки збитків дала машина Кароліни. Товариші, коли ми всі так легковажно будемо ставитися до своїх обов’язків, хоч би й в оцій своїй роботі, то що матиме од нас та частина Червоної армії, для якої наше виробництво готує одяг? А що скаже позапартійна молодь нашого виробництва, коли поміж нас траплятимуться подібні випадки?

— Правильно!

— Правильно!

— Я прошу слова!

— Дозвольте, товаришу!.. — на столі задзеленчав дзвоник.

— Товариші, тихше. Слово має Діна Фаєрман.

Кругле, рум’яне лице з високим чолом трохи засоромилося, зарум’янилося ще більше. Діна простягнула руку вперед і цим остаточно примусила авдиторію замовкнути. Другою рукою відгорнула волосся, од чого чоло стало ще більшим.

— Товариші! Я… на мою думку, не треба тут таких палких і гострих промов. Дівчина малописьменна, наймичка, товариші, це ж усім відомо! Вона ще тільки починає розвиватися, вона ще не звикла до нашої дисципліни. Де там у неї візьметься та свідомість до праці для держави, як вона за чужою кухнею, за горшками та понукуванням "бариньки" світу не бачила? Я ручусь, що Кароліна навчиться, вона навчиться, товариші, бути нашою, бути комсомолкою. Давайте тільки візьмемося дружніше за її виховання. Не одганяймо її од себе. Це їй тільки зашкодить. Ви подивіться, товариші, вона он плаче. Тут говорили щось про бруд, а ні один не згадав про той бруд, у якому жила, виховувалась Кароліна. Вона он плаче. Це зайвий раз говорить за те, що вона ще далеко стоїть од нас, що вона ще далеко не загартувалася, не вміє ще бути комсомолкою, але коли ми будемо одганяти од себе несвідому бідняцьку молодь, наймичок, то хто ж нас похвалить, товариші! Я пропоную поки що почекати з виключенням.

— Правильно!

— Правильно-о-о!

— Нічого подібного!

— Прошу слова!

На столі задзеленчав дзвоник. Підводиться червонощоке лице голови.

— Товариші! Справа досить ясна. Я гадаю, що дамо слово Кароліні й потім проголосуємо. Згода?

— Згода!

До столу підходить Кароліна. Вона соромиться. Вона не знає, з чого почати. Похнюпила голову так, як перед Лізою Василівною, й колупає під нігтями. Потім іще раз втерла рукавом сльози й підвела голову до авдиторії. Хотіла щось сказати, захлинулася в своїх словах, і знов голова впала на груди. Нарешті заговорила, не підводячи голови.

— Я вже буду робити все так, як усі. Пробачте мені.

Хтось гукнув:

— Голосніше.

Але Кароліна більше нічого не має сказати. Підводиться голова.

— Ясно. Я голосую.

Більшість голосів за те, щоб Кароліну лишити кандидаткою в комсомолі. Кароліна й сама собі дала слово бути глибоко дисциплінованою людиною. Ах, як чудово бути впертою, непохитною і завжди однаковою людиною.

XII

Беля сидить у сквері зла, зажурена. Вона неодмінно помститься Галанові. В її уяві Галан — величезна постать з довгими вусами, з-під яких вона, Беля, чула противні, злі слова. Ще пригадався й Джонатан. Жовто-зелені жаб'ячі очі, поколупане лице... З отого паршивого рота, що якось судомно сіпається, вона, Беля, чула: "Не раджу розливати сльози, бо вони ще згодяться". А вона не слухає його і плаче, й плаче. Сидить у сквері в біленькому капелюшку, соромлячись ховається, щоб ніхто її не побачив, виймає з чорної лакової сумочки голубу хустку і втирає похапцем заплакані голубі очі. Їй згадалась Фатіма. О, Фатімо. Якби вона, Фатіма, знала, як боляче їй, Белі, було чути те, що вона сказала. О, ні, сестро, Беля ніколи так грошей не зароблятиме. Знов сльози. Як їм не литись? Джонатан. Знову жаб'ячі очі. Галан чорт! Беля міцно тисне руками бильце лавочки й так, як Джонатан, колупає носком туфля землю. Поруч Белі сидів парубчак із книжками на колінах. Він нічого навколо себе не помічав і нічим не цікавився. Беля це помітила. Він то розгортав книжку й читав, то заглядав у неї й швидко, вперто занотовував у зошит, то брав олівця до губів і, дивлячись у землю, щось мимрив. А ось він глянув на Белю. Знов почав писати. Навіть іще швидше став писати. Беля помітила, що він хотів заговорити. Він глянув Белі на руки. А тепер вона подивиться на нього. В нього рівний гоголівський ніс, тонкі, міцні губи, правильні риси обличчя й сталевого кольору очі. Беля швидко одірвала од нього свій погляд, бо він іще раз глянув їй на руки. Вона обдивилася свої руки з усіх кінців і знову закинула їх за спинку лавки, виставивши до сонця груди. Парубчак байдуже, сміливо, без ніякого напруження, запитав:

— У вас, бува, нема годинника? Або не знаєте, котра година зараз?

— На превеликий жаль, нема й не знаю.

Парубчак знов нагнувся, пише. Беля побачила ще раз і на цей раз відчула його сталеві очі. Ось вони знову глянули на Белю.

— Вас, здається, Белею звати?

У Белі від несподіванки похололо в грудях, вона трохи аж наче злякалась.

— Так. Звідки ви знаєте?

— Я догадався. Мені вас описував Джонатан Свіфт, — парубчак усміхнувся, — з одягу, обличчя й постаті я догадався, що це ви. Так ото ви з Галана незадоволені?

Беля нахмурила брови й, дивлячись кудись перед себе, промовила:

— Він не варт того, щоб ним пишатися. Від нього, крім зла, нічого не можна чекати.

— Серйозно? — сталеві очі запитали так серйозно, сталеві очі під густими бровами сказали так серйозно, що Беля відчула серйозність цієї людини.

— Знаєте, — сказала Беля, повернувшись усім корпусом до парубчака, — багато говорити…

— А це цікаво. Раз щось є, мовчати не слід. Треба вживати заходів…

Та як його вживати. Вона, Беля, собі ради не дасть. А що це за людина, що з Белею балакає? Звідки ця людина знає Джонатана, та що то за людина цей Джонатан?

Ця людина, що з нею балакає, зветься Борисом Новоселем. Він секретар осередку комсомолу при ІНО, де вчиться цей Джонатан. Власне, вчився, його виключено з ІНО. Там же вчиться й Ната, дочка Галана. Він, Борис Новосель, кінчає ІНО й одночасно працює в

Комгоспі[43] як відповідальний робітник. А як Белі живеться? Ах, їй живеться, їй живеться отак і отак. Хоч би де-будь хоч яка-небудь знайшлася робота. А чи Беля член профспілки? Аякже! Вона кілька місяців ходить на біржу праці. Нема роботи. Кажуть, як найдеться, то пошлють.

Борис Новосель пише на бланку записочку до Комгоспу. Беля з цією записочкою й довідкою від біржі праці мусить іти до Комгоспу, запитати отакого-то.

Ось вона в Комгоспі.

Чубатий, чорнобородий, у круглих великих окулярах з чорними обручами, уважно прочитав записочку, ніяково усміхнувся, поклав ту записочку перед себе і, не одриваючи од неї очей, широко розвів руками.

— На превеликий жаль… Нічого не можу придумати… В нас є, — він трохи подумав, — є одно місце… вбиральниці, але це ж не для вас. Я вас розумію, вам треба посаду більш-менш чистішу?

— Я згодна взяти роботу й цю, яка є. Я довго без роботи й вибилася з сил.

— Ну, то… добре, — ліниво й так само дивлячись у записку промовив чубатий. — Туди ген-ген, може, найдеться щось краще, а поки що попрацюйте на цій роботі…

І так само ліниво червоним олівцем на записочці поклав якусь резолюцію.

XIII

У кравецькій майстерні шумує, кипить праця. Пахне свіжою матерією й солдатськими шинелями. І курява од шуму праці, як пасма золота, непорушно стоїть у сонячному сяйві, що ллється у вікно. Машини, як чорні коні, стоять, рухаються перед кожною. Такий самий чорний кінь стоїть і перед Кароліною, але він стоїть і не рухається. Вона задумливо вертить у руці шматок жовто-зеленої матерії й поглядає на вітрину. Вова пройшовся, мелькнув своїми сірими випрасуваними штанами й жовтими гостроносими туфлями.

Вова махнув Кароліні пальцем, і їй уже нудно сидіти біля свого чорного коня. Вона крутить у руці шматок матерії, блимає на вітрину, в якій промелькнула постать Вови. Постать Вови й комсомольські шумні, завзяті збори. Постать Вови й комсомол. Кароліна навіть перестала крутити в руках шматок матерії. Поклала на цей шматок матерії обидві руки і захоплено, вперто задивилась в одну точку. На плече Кароліні лягла рука й примусила її здригнутися. Біля Кароліни стояла Діна. Вона сперлася ліктем на машину, взяла однією рукою Кароліну за плече, торкалася м'яко своїми грудьми Каролініної руки й дивилась мідними очима нижче Каролініного лиця, щоб не засоромити її. Потім узяла за ґудзика Каролініної кофточки і, граючись ним, говорила:

— Карочко… дивись, ми всі працюємо… Візьми себе до рук… Не вигадуй ніяких дурниць. Дивись, ти перестала працювати, і тебе вже всі бачать, уже на тебе всі й дивляться… Ти ж знаєш, що в нас не можна під час роботи склавши руки сидіти.

Діна енергійно встала.

— Працюй, Карочко. Працюй і не вигадуй!

Пішла. Чорний кінь Карочки раптом зашумів, задирчав, зарухався, а як Діна зникла за скиртою тюків матерії, кінь став. Кароліна встала й пустилась до дверей.

— Куди ми йдемо? — спитала Надя, що шкутильгає тут же поміж машинами.

— Я зараз, — сказала Кароліна й вийшла з майстерні. Вова, заклавши довгі руки за спину, ходить на розі взад і вперед.

Стиснув обома руками Каролінину руку, не дивлячись їй у лице, десь блукав своїм довгим, гострим, собачим обличчям по головах вуличного натовпу й тихо казав Кароліні:

— Поїдемо в парк, Каро?

— Я ж тепер працюю, — трохи подумала, — а то як хоч... — Вова махнув пальцем на ванька. І ось вони сидять удвох. Їдуть. Кароліна тулиться до свого "красивого чорта", а він владно облапує її всю. Він знає, що вона любить його, і це додає йому сміливості й віри в себе. Він хилить її собі на руки й цілує. Потім кладе її голову собі на коліна, лицем догори, дивиться їй у вічі, і її лице усміхається щасливо-щасливо. Ось її лице стало мінитися, то густо наливається кров'ю, червоне, горить, то блідне, наче цю кров миттю хтось випив, а то трохи посиніє. Вона то заплющує солодко очі з усмішкою на устах, то розплющує, а Вова залізними кліщами обкрутив її, і вона відчуває, як у нього ворушаться нерви. Ось Кароліна уже без Вови... Після кохання Вова пішов додому, а Кароліна лишилася в парку. Їй треба було повертати на роботу, але як його йти. Вона більше нізащо не перенесе погляду десятків комсомольських очей. Їй уявилося комсомольське бурхливе, завзяте зібрання. Вона не зможе витримати на собі мідних Дініних очей. О, ні, вона нізащо не повернеться до кравецької майстерні. Так, вона більше не повернеться до майстерні. Чуєте дерева, птахи, чуєш ти, синій вечоре?

Кароліна блукає по парку, як сум, і не знаходить собі місця. О, яка глибока, одчайдушна самітність. Отут, де була сьогодні з Вовою, отут трохи затишніше робиться на душі. Затишніше й моторошно чи од

радості, що вона була з ним так близько, чи від того, що він пішов… Моторошно. Ось тільки що вони були вдвох, ось іще й трава пом'ята. Це ж вони потоптали траву, свіжо так попригиналась, покірно так поприпадала трава до землі. Ось тут під цим кущем Кароліна й заховається. Вона більше нікуди не піде. Вона вже й ночувати до Діни не піде.

А вечір посипає темною синькою. Ось він махнув своїм темно-синім крилом і війнув холодком, од якого стало аж лячно. Насуває вечір із парою, з густою чорною парою, що ніби йде з озер, з річок, із боліт… Скрутилась Кароліна калачиком у кущі й заснула. Але ось щось торкнулось її, дихнуло в лице. Ой, руки… міцні руки. Затуляють рот і рознімають коліна. В Кароліни не вистачає сил. Вона, задихається, сльози ллються, болючі сльози, видушені прямо з грудей, із серця, але немає сил, і вона захлинається в своїх сльозах. Кароліна чує гомін. Чоловічий гомін. Багацько ніг торкається об голову, збоку в ногах. Багацько рук тримає її… Колюча борода шарудить по її щоках, коле губи…

Вона відчуває, що один із неї злазить і вилазить другий… Їй стає млосно. Кинуло блювати. Але невідомим було це байдуже, вони, як голодні вовки, шарпали свою жертву, а жертва вже без сил лежала й важко стогнала… Знепритомніла.

Вранці до неї підійшла невеличка голубоока дівчина. Власне, не голубоока, а рябоока. Навколо чорного чоловічка[44] її очей був білий кружечок, а за білим голубий, і від цього були красиві рябі очі, такі очі, що наскрізь пролазять у душу. В рябоокої дівчини були тоненькі губи, малесенький симпатичний носик і кругленьке підборіддя. Дівчина сіла біля Кароліни й спитала, чи немає в неї покурити. Нема? Та чого вона лежить? Ах так? Кароліною звати? А її, рябооку, Тосею. Хто така Тося? Повія. Може, Кароліна пройдеться з Тосею. Так просто трошки походити по свіжому повітрі! Ні. Кароліна не може встати. В неї так дуже спина болить, наче надвоє переламана, і все тіло. Коли вона хоч трохи ворухнеться, то її кидає блювати. Ну, тоді Тося згодом до неї загляне.

Пішла. Кароліна повернула голову набік, з очей покотились сльози. В уяві став Вова.

Війнув вітерець, легенький, теплий вітерець, і над Кароліною захилиталися листочки, посипалися, а тоді густо зашуміли. На щоку Кароліні капнула краплина, потім дві, три… Сійнув дощ. Одежа стала мокнути, прилипати до тіла. Вона трусилась од холоду. Кароліна спробувала встати, але болів поперек, стукало в скронях, і вона покірливо лежала й мокнула. Вона задихалась від утоми, від безсилля. І ось раптом кущ зашарудів, роздвоївся — влітає Тося і з нею обірваний, довгоносий парубчак. Не питаючи Кароліни, вони вхопили її й понесли в сухе місце. Тося дала їй цитрину й бублика. Надвечір помаленьку пішли до трамвая й поїхали.

XIV

Ната Галан дуже погано вчиться. Нецікаво їй це все. Вона вже давно мріє про "замужжя", про затишний сімейний куточок. Прізвище її буде Шульжак. Чоловік стрункий, у синьому галіфе, в високих чоботях і з надто низьким чолом, що аж неприємно дивитись. Він це знає, і тому ніколи майже не скидає з голови свого англійського картуза з дрібнесенькою п’ятикутною зіркою. Шульжак гордо ходить. Ні на кого не дивиться. Власне, дивиться всім понад головами. Колись служив у війську. Тепер учиться в ІНО разом із Натою і тому, що Наті подобаються "воєнні", він не скидає військову одежу. Трохи нуднувато, що Шульжак студент, але це ж не довіку, це не так важливо, головне те, що Шульжак її любить. Коли Ната його бачить, то вся червоніє і їй іноді нудно вчитись. Ах, коли б швидше заміж. Ната крадькома бере в матері духи, пудру, різні мазі. В неї дуже білі брови. Це нікуди не годиться. Вона їх підфарбовує, підводить чорним під очима і стає трохи дорослiша, серйозніша, краща. Вова дратується.

— Нато, ти вже переродилась? З білої на чорну? А тобі пасує. Для кого це ти так?.. Ти б іще вуса собі причепила, чи пак намазала…

Ната злиться.

— Якого ти чорта? Що тобі таке? Яке твоє діло? Чого ти заїдаєшся, як той гад? Ти б побіг до своєї коханої… Там он тебе наймички ждуть, а ти сидиш і тут гризешся… — І Вові згадується Кароліна. Вона живе у Тосі. Вона полюбила свою рябооку подругу Тосю. Вона чула й бачила, як Тося грає на піаніно. Кароліна дуже любить слухати музику. Тося грає краще, ніж Ната. Колись у клубі міліції Тося взяла й заграла. Кароліна вийшла із клубу й давай собі плакати.

Тося — повія, але тому, що бідна й хоче піаністкою бути, вона збирає собі гроші таким ганебним заробітком. У Тосі вже є триста карбованців. Іноді вона нічого цілий день не їсть або живе одною таранькою, а гроші збирає. Бідна Тося, живе в якомусь підвальному темному коридорі в аршин ширини й півтора сажня довжини, з малесеньким вікном на вулицю. Це вікно заліплене всяким брудом, харкотинням, брудним папером, кінськими кізяками з вулиці. Кароліна казала Вові: в отаких умовах нехай би Ната повчилася грати на піаніно. Вова був у Тосиній кімнатці. Він ходив уже до Кароліни. Тося його зве фраєром. Вова вже знає, що Кароліна, крім його, має й інших фраєрів. Тося привчила, примусила. Така вже вона, Кароліна.

Ната примусила Вову згадати цих двох дівчаток, і йому їх стало трохи шкода. Йому уявилася Каролінина перша ніч у парку. Він підіслав зграю безпритульних, щоб легше одчепитись од Кароліни, як, чого доброго, Кароліна родить… Йому, Вові, згадалася Тося зі своїми пухлими од сліз рябими очима, як він украв у неї триста карбованців.

XV

У церкві святого Антонія урочисто, блаженно й якось лячно. Люду повно. Ліворуч — жінки, праворуч — чоловіки. Над головами, як голубе шатро, розмальована іконами баня. Низько й важко на золотому ланцюзі звисає в сотні свічок лампада, що нагадує величезну золоту медузу. З

вівтаря виходить у золотій рясі й у шапці, як догори дном відро, священик. Побожно затягнув якусь молитву й замахав кадильницею. Потім моторно, як злодій, пройшов поміж людей, лишаючи за собою хмарки ладанного диму. Далі зупинився біля своєї кафедри, розіклав на ній Євангелію, щось незрозуміле бурмотів під акомпанемент півчих. Люди покірливо нахиляли голови аж до землі, як перед володарем світу, і ворушили губами. Кожен щось мимрив то дуже тихо, то вголос, і знову затихав, наче казав якусь таємницю, яку нікому не треба знати, окрім Бога. Позгиналися люди в покорі невідомому, поскручувались удесятеро, або рачкують по підлозі, відбиваючи Богові чолом. Священик із притиском галасує із Євангелія щось незрозуміле, півчі підхоплюють його слова, й котиться луна по церкві лагідна, дзвінка й впливова. Свічки й свічки. Мигають, гойдають золотими язичками од подиху людського, від зітхання та од трагічної урочистої луни церковних пісень… Купують люди свічки, ставлять, запалюють, і збільшується світло, ятриться вогонь, розгоряється. Помічає це піп і ще з більшим завзяттям галасує.

Костянтина Галана хтось штовхнув у плече. Він навіть не озирнувся. Він знає, в чому річ. Він тільки підвів до плеча свою руку, взяв свічку, що хтось передав, і поставив її перед себе за упокій душі чиєїсь. Але той, хто передав, був невдоволений. Він штовхнув Галана і сказав пошепки:

— Ви не туди поставили… Поставте, пожалуста, святій Богоматері Троєручиці.

Галан побожно слухається. Бере свічку од святого Афонія і тулить її Богоматері Троєручиці.

Далі Галан стає на коліна, вдарив чолом, склавши руки на грудях, і молитовно закотив очі догори, мимрив товстими губами якусь молитву, і в окулярах миготіла тисяча свічок, наче в двох кружалках ворушилося або варилося золото. Галан швидко замахнув рукою нижче бороди і наче зняв із душі камінь, бо відбув, одмолив свої гріхи. Вільно й певно

пройшовся до вівтаря. Поцілував Євангелію, руку священика, а священикова рука всунула йому в руку якогось папірця.

Увечері Галан цілує м’яку щоку Лізи Василівни і йде. Йому неодмінно треба йти — важливі справи. Лізі знати не треба. Вона знає, що Котя людина діловита і йому треба йти. Вона сумувати не буде. Вона сідає в гойдалку перед дзеркалом, гойдалка рипить під важкою Лізою, а Ліза гойдається й мріє про гостя.

Котя Галан озирається крадькома навколо себе й забігає до ресторану "Бар". Людина з гладко зализаним проділом на голові та з рушничком на плечі дуже послужливо підлітає до столика, за яким сів Галан, і мовчки підсуває йому меню. Галан покрутив свої вуса, потер руками, як од холоду, й сказав:

— Сосисок, хрінку й півпляшечки… Скромно?.. А?.. — Галан якось дивно усміхнувся, а людина з рушничком на плечі, не зрозумівши Галана, швидко заговорила, біжучи од столика:

— Прошу, прошу…

Піаніно й скрипка ладно вигравали. Звуки лились по залі, вривались Галанові в серце й разом його рвали… Голова йому робилась наче трохи не його, йому було приємно, радісно, і в пальці вливалась якась дивна міць. Хотілося щось трощити, ламати! Вдарити… В пальцях була якась незнана сила. От взять би кого і розчавити, здушити так, щоб аж питки попросив… Та ні. Зовсім не те. В нього ось уже зовсім інший настрій. Його руки стали безвільні й слабі, йому хочеться плакати. Галан задумався. Власне, він нічого не думав. Він зараз був нездатний думати. Йому просто схотілось трохи в такій позі посидіти. Можна прибрати іншої пози. Галан сперся однією рукою на коліно, наче взявсь у боки, й понад окуляри дивився на музик. Ач, як виграють, аж у душі холоне од захоплення. Музики відчувають, що Галан із захопленням слухає їх, та ще з більшим ентузіазмом грають. Коли грає оця музика, хочеться щось

робити. Щось таке миле, хороше. Щось таке голубе, юнацьке, молоденьке. Жінка сидить ось. Напроти сидить жінка й дивиться прямо на нього, так весело та радо дарує йому свою усмішку. Як мило дивиться. Та це не жінка, а чорт його знає що! Який у неї чортівськи прекрасний, трохи горбатий ніс і задерикуваті брови, наче крила чорного ворона злетіли над носом. Вона сидить, дивиться весело, граючись своїми червоними тонкими губами, без діла крутить у руках свою червону, лакову з білим роговим замком сумочку й рухає, навмисне рухає рівними стрункими ногами з оддутими литками. Галанові прекрасно видно її ноги. Вона виставила свого гостроносого лакового туфля, в якому грає золотий відблиск вечірнього світла, й перекидає ногу на ногу так, що за колінами видно спідничку з ніжними мереживами. Галан встає, підходить до жінки й просить дозволу сісти. О, будь ласка… Вгостити її? Будь ласка. Горілки вона не п'є. Хіба вина, а може, просто він піде до неї? Вона тут недалеко. Вино потім.

І ось жінка скидає з Галана сірого плаща й цілує його, заплутується губами в довгих вусах і штучно мліє, аж заплющує очі. Роздвоюються штори до другої кімнати, й Галан із жінкою зникають за ними. За шторами закохана розмова. О, який він радий цій зустрічі. А яке ж ім'я цієї жінки, що так мило його зустріла? Фатіма? О, ніколи, ніколи він не забуде цього імені.

Так, Галан цього імені не забуде. Фатіма в цьому не сумнівається. Він довго буде пам'ятати це ім'я. Фатіма хвора на пранці.

## XVI

Вова блищить. Блищать у Вови очі від дикої радості, блищать лакові туфлі, довге собаче лице, виголене кожного дня. Вова не тільки щасливий, а й інтересний. Дивно тільки, що Діна не хоче чомусь із ним зустрічатись, не хоче його бачити, не хоче навіть про нього чути. Так передавали йому. А колись він з нею так мило розмовляв, був у неї на кватирі, на комсомольських зборах…

І якось раптом вона круто од нього одвернулася. А коли б іще Діна знала, що Вова прогулює модрівські[45] гроші. Діні, напевне, зараз би уявилися закордонні в'язниці з тисячами виснажених людей, з ямами на щоках, з запалими грудьми, з костистими руками, що повистромлювали вони крізь ґрати й благають визволення. Вові байдуже до цих рук. Хай собі стримлять. Через якісь костисті, виснажені руки Вова буде позбавляти себе радості? Він ось сидить у ресторані "Замок Тамари" з веселими жінками, що не бояться "ні тучі, ні грому". Задерикувато пихкають цигарками, закидають високо ногу на ногу, блискаючи круглими колінами, і голосно розмовляють сороміцькою мовою. Кароліна Вові вже набридла. (Він забрав її із Тосиного "темного, довгого коридорчика", найняв їй кімнату, одяг як із голочки... Але це вже йому набридло.) Він дні і ночі просиджує в "Замку Тамари". У Вови ревізія буде місяців через три, а поки що він гуляє. Що буде, те й буде.

— Вова, плати, — сказала одна з лицем наче в борошні. Офіціант покірно стояв коло столика з біленьким рушничком через руку й чекав.

— Скільки? — промимрив сонно Вова, сидячи в неї на колінах.

— Шістдесят сім карбованців.

— Рахунок.

Офіціант пише:

"Пляшка вина — 39 карб.

2 цитрини — 5 карб.

Кіло яблук — 3 карб.

Кабінет..."

— Дозвольте, чого це сьогодні така ціна? Що це ви? — Вова наче прокинувся.

— Ніззя, голубчику інакше… Це ж вам не що-небудь, а ресторан. Все дорого самим… потім налоги… Налоги страшенні…

— Та що ви? Вчора було…

— Е, голубчику… вчора було трохи дешевше, бо самим коштувало дешевше, а сьогодні подорожчало.

— Та що ви…

— Слухай, Вова. — Дівчина пестливо рукою затулила Вові рота. — Мені соромно це чути. Дивись, він буде торгуватись. Збіднів. Плати, а то я тобі шльопки дам. — Вона цілує його в щоку. Вова виймає гроші й платить.

— А офіціантові за те, що стояв на дверях коло кабінету, карбованця, — сказала дівчина, — й мені, як умовились, потім мені за два презервативи п’ять карбованців. — Та чого ти напиндючився, наче три дні не їв? Чув?

— Чув — проказав сонно Вова, виймаючи з кишені гроші.

XVII

— Що з тобою, Котю? — Ліза Галан турбується про свого чоловіка. — Ти завжди якийсь сумний, розгублений… Ніколи не поцілуєш, кудись тікаєш, непривітний… Од тебе мені чогось так зимно…

— Голова щось… стомлений… Вибач мені, Лізок, у мене обов’язки. — Галан червоніє, смикає зозла й злякано вуса, часто витирає хусткою

окуляри й ходить нервово по м’яких килимах. Іде до свого кабінету й довго сидить у кріслі біля столу, обхопивши обома руками голову.

"Все пропало. Пропало, пропало, пропа-а-а-ало, — дзвенить у голові Галана. — Все, все. Батько! Бідний Вовочка, синок. Чи знає він, що його батько осоромив себе навіки, що його батько такий брудний?.. Наточка, бідна моя дівчинка… Що сказала б вона, коли б знала, що…"

Думки Галанові перервалися. Увійшла пухла од жиру дружина. В неї чоло всіялось журно складочками й голова тоскно хилиться то в один бік, то в другий.

— Котю… ти такий стомлений і не ляжеш… — Вона м’яко куйовдить йому рукою волосся. Йому від цього робиться ще важче. Він якось зашамотався й розгублено сказав дружині:

— Я… ні, Лізок… Я не можу лягти… Мені тільки що дзвонили, дзвонили, знаєш, таку річ… Я мушу йти… Вибач, Лізок. Мені неодмінно треба йти.

Йому хотілось упасти на коліна перед дружиною, заголосити, припасти їй до грудей і плакати, й плакати, як дитина. Але якась інша сила втримала його. Він узяв зі столу цигарку, запалив її, щось буркнув дружині й вибіг. Дружина тільки встигла сказати тужно:

— Нічого не розумію.

І втерла хусточкою очі.

Галан прибіг на Катеринославську, 25. "Доктор Луполовер". Із усього, що було написано коло цього прізвища, йому в’їлося в вічі тільки одне слово: "Сифіліс. Прийом від 8 до 12 і від 4 до 8". Зараз 10 година вечора. Галан махнув рукою і пішов до ресторану "Замок Тамари". Ось він зараз заглушить своє горе. Пити. Він буде пити. Він знає, що йому

пити не можна. Але що ж… йому тепер усе байдуже. Він п’є. Коли він п’яний, йому легше.

Галан розіклав свого жовтого портфеля, встромив у нього блискучі од електрики окуляри й довго риється в паперах. Офіціант спитав, що йому подати, і, так не діждавшися відповіді, й пішов. До столика підійшла дівчина й сіла напроти Галана. Галан на неї не дивиться, але знає, що біля нього сидить жінка. Його взяло трохи зло. На чорта вони (жінки) йому? Уже й цього досить… Він закрив портфеля, цокнувши дзвінко замком, і почав розглядати меню. На дівчину не дивився. Ну їх к чорту.

— Як живеться Лізі Василівні? — спитала дівчина, що сиділа напроти. Галан зняв окуляри, витер їх хусточкою, щулячись од світла, потім начепив окуляри, пильно подивився на дівчину й зрадів.

— Карочко… драстуй!.. — Потім замовк. Усмішка широко розлилася в куточках губ, лягла зморшками на щоках і так застигла, закам’яніла.

— Не пізнати тебе… — нарешті промовив Галан і сховав у вуса усмішку.

Та хіба пізнати Кароліну? Чорні дужки брів заховалися під рожевим капелюхом, що кинув легеньку тінь на щоки, на пухкенького, трохи кирпатенького носика. З-під капелюшка настирливо вириваються русяві кучері і, як поплутані, покручені пружинки, гойдаються на щоках. І не чорна, брудна сукня, яку дарувала їй колись Ліза Василівна, а біла, шовкова, з зеленим намистом на грудях. Усе це купив Вова. Кароліна вийняла з зеленої сумочки люстерко і, вдивляючись у нього, ще раз спитала, як здоров'я Лізи Василівни. — Здоров'я Лізи Василівни нічого. Гарно. А Кароліна стала інтересна. О, яка інтересна. Чи не вип'є Кароліна з Галаном що-небудь? Будь ласка, але в Кароліни немає грошей. О, про це хай Кароліна не турбується. Чого в нього такий поганий, стомлений вигляд? Просто обов'язків багато, роботи аж он як…

Клопоти... Але яка несподівана зустріч! Ах, який він радий! Галанові згадалося, як він уперше взяв Кароліну того вечора під час гуляння. Йому й тепер захотілося заволодіти цією дівчиною.

І вони п'ють.

А чи можна сісти поруч Кароліни? Можна. А так ні. Тертись ногою об Каролінині ноги не можна. Люди бачать. Справді, дивляться. В затишок треба піти. — В "уют"? — Безперечно.

О, тут чудово, ніхто не бачить. О, яка колюча борода, які дужі руки. Як він важко дихає...

І Кароліна згадує кухню, як вона плакала в нього на грудях. І перший солодкий біль згадує, що зробив їй він, Галан. О, вона ніколи не забуде кухні. Вона ніколи не забуде кухні і першого болю... Вона довго буде пам'ятати й другий біль, що дарував їй Галан в "уюті" "Замку Тамари".

XVIII

Борис Новосель сидить за столом у своєму кабінеті на посаді, пише, перекреслює, викреслює, занотовує щось і знову закреслює. Чорні брови то глибоко насуваються на рівного гоголівського носа, то високо лізуть на чоло. А то він одриває голову од писання й тримає її трохи набік, водячи своїми сталевими очима, а потім бере записаний папір, мне його й кидає в кошика, що під столом. Серйозне лице Бориса Новоселя вкривається радісною усмішкою. У дверях, із віхтем в одній руці й із мітлою в другій, з’являється Беля. Вона витрушує з кошика папірці, переглядає кожен і нарешті на одному зупиняється, на тому зім’ятому:

"Будь ласка, не заважайте мені працювати..." Щось багато закреслено — а далі таке:

"Ви прекрасно знаєте, що я одружений… Я ніяк не розумію, що…" — знов закреслено.

"Я ні на кого Белю не проміняю… Власне, це все дурниця. Мені аж соромно. В мене робота, в мене обов’язки, а ви лізете зі своїм коханням, зі своїми листами…" Знов закреслено. І перекреслено все, що написано.

Беля усміхається.

— Борю, що це? Це щоб я прочитала, га? Ти ж знав, що я можу переглянути. Ач який… — усмішка трохи затьмарилась. Борис зробив серйозну міну й подав Белі пачку листів.

— Будь ласка, на оці листи, переглянь їх і дай їй відповідь. Мені ніколи возитися з цим усім. У мене робота… — Він замахав руками.

— А якби не було роботи, Борю?

Борис усміхається.

— Слухай, Белю… Ти почнеш мене ще ревнувати. На, краще, ось хтось тобі написав листа. Певне, хлопець якийсь… Алло, алло, — задзеленчав телефон, і Борис узявся за трубку, — я слухаю.

— А чого нема адреси на листі, Борю?

— Ну, особисто передали. Я слухаю, ну, що? Алло. Голосніше…

— А від кого це, Борю, не знаєш?

— Не знаю, прочитай. Нічого не знаю. Голосніше. — Нарешті Борис став розмовляти телефоном, а Беля розірвала конверта, і з нього впали додолу гроші.

"Белю, я помстилась за тебе — заразила Галана сифілісом. З Харкова виїжджаю. Кватирю продала. Маю грошей багато. На Кавказі вилікуюсь. Передаю тобі 200 карбованців. (Гроші не зароблені, а одержані за кватирю, — не гидуй ними.)

Твоя сестра Фатіма".

XIX

Кароліна, глибоко задумана, сиділа за столом, обіпершись на лікті. Потім почала пудритися, й фарбуватися, довго видивляючися в люстро. Далі швидко схопилася, шпурнула коробку з пудрою, мазило й дзеркало додолу. Пройшлась по кімнаті, хруснула пальцями, наче розкусила горіха, потім узялась за голову й тужно скрикнула:

— Як це все противно, набридло!..

Сіла нерухомо в кріселко, опустила безсило, наче неживі, наче не свої руки й понурила очі у підлогу. Хтось постукав у двері, але вона й не ворухнулась. Дужчий стук. Двері трохи одхилились, і знов стук.

Хтось тарабанив пальцем, а потім почулося:

— Можна?

Кароліна не відповіла. В одхилені двері просунувся рябий картуз, потім поколупане лице Свіфтове. Він влетів у кімнату й усівся Кароліні на коліна. Взяв її руку й поклав собі на плече. Рука Кароліни, як нежива, звалилася з його плеча. Свіфт узяв Кароліну за плечі й труснув нею, зазирнувши у вічі, але її голова нерухомо лежала на грудях і очі так само дерев’яно дивилися в одну точку.

— Та що з тобою? Чого ти така? — питає Свіфт. Але Кароліна мовчала, не ворушилась. Вона була як отруєна. Німа й глуха, як нежива.

Свіфт став густо й безцеремонно її цілувати, лазив руками, куди хотів, але Кароліна не перечила, наче це її не торкалось. Тоді Свіфт схопив її на оберемок і поклав у ліжко, тремтячими руками розстібав її спідній одяг і вже однією ногою був на ліжку, як Кароліна опам’яталась, наче прокинулась од важкого сну. Вона важко вдарила Свіфта в скроню, і він звалився додолу, як мішок, набитий глиною. Кароліна хруснула пальцями й задумано дивилася в стелю, наче нічого не було. Наче вона нікого не вдарила, наче до неї ніхто не ліз. Свіфт мляво повернувся й винувато підвів свої жабині очі на Кароліну. Вона побожно простягла йому обидві руки: йди. Він сів і залізними руками охопив її м’яку, теплу, мляву. М’яке, мляве тіло налилося міццю. Жили напружились. Тіло стало міцне, вона миттю вирвалась із залізних обіймів, стала серед хати й голосно крикнула:

— Як це все противно, проти-и-и-ивно-о-о-о! — Потім знов хруснула пальцями, наче роздушила волоського горіха, сіла в крісло й тупо вдивилася в підлогу.

Свіфт нервово забігав жабиними очима, схопив свого рябого картуза й вилетів із кімнати. Кароліна нерухома сидить у кріслі й дивиться в одну точку. Її очі ширяться, стають круглі, великі, страшні, а руки безсило звисли з бильця крісла додолу. Почувся стук у двері. Потім двері одхилились, і в них показався фетровий сірий капелюх і довге собаче обличчя Вови.

— Можна? — іронічно спитав Вова. Але Кароліна й не ворухнулась. Їй тепер усе байдуже. Їй тепер усе одно. Вона наче й не чула, як Вова всівся їй на коліна, вийняв одну грудь, узяв її в обидві пригорщі, пригорнувся до неї легенько щокою, а вона м’яка й гаряча, як тісто, дратувала його й розпалювала. Вова думав, що Кароліна жартує, просто хоче погратися з ним, бо довго його не бачила, навіть не питає, чого вона така. Він чекав, що вона ось зараз стріпонеться, скочить на ноги, засміється, обхопить його за шию й зацілує. Але Кароліна нічого не робила. Вона його ніби й не помічає, не перечить, не пручається, коли

Вова взяв її й одніс у ліжко, а потім ізліз із нього, стукнувши підбором об підлогу, і таємниче, як злодій, вийшов із кімнати.

Кароліна міцно схопила голову в руки й тоскно вигукнула:

— О, як це противно, ну-у-у-удно!

У двері знов хтось постукав. Потім ще й ще. Але Кароліна лежить нерухома, в такій позі, як її лишив Вова. З дверей почулось тоненьке жіноче:

— Можна?

Тоді Кароліна повернула голову, змахнула на себе сорочку, втерла між ногами й сказала:

— Можна.

Увійшла Тося. Кароліна, зобачивши її, швидко замахала руками й таємниче зашипіла:

— Залиш мене, залиш мене, залиш…

Тося злякано вийшла. Кароліна встала, простягнула руки догори й тужно крикнула:

— Діно, Діна-а-а-а-а-а!..

Тоді вдарила обома руками двері, вони розчахнулись, і вона вибігла з кімнати. Вибігла й пішла. Пішла й зникла. Розтанула в натовпі, як грудочка цукру у теплій, чорній, брудній воді.

XX

Ніч, як темний світ німий. Ніч, як чорна казка про сон. У місті ніч обвішана золотими коралями — місто залите електричним золотом. Ніч гойдає сном, синьо-чорним, голубим сном, прохолодою. Де-не-де ходять, як неприкаяні, жінки, чоловіки. Вулиці, як порожні кімнати, а по них самотньо іноді проторохтить візник. Процокають копита, наче хтось нігтями по зубах.

Свіфт бігає порожніми вулицями й шукає жінки. У нього в кишені сімдесят п'ять карбованців, і сьогодні він неодмінно візьме жінку. Він щойно бачив Тосю, але він знає, що Вова її заразив сифілісом, і її, звичайно, він не візьме. Він біжить і зустрічає Шульжака. Замість привітання зразу випалив:

— Слухай, позич три карбованці.

Шульжак заклав руки в синє галіфе, міцно стиснув губи, як стара баба, і погордо похитав своїм червоним круглим обличчям, мовляв, немає.

Потім обоє побігли в темний провулок. Їм здалося, що йшов Борис Новосель.

— Ми чудаки з тобою, — нервується Шульжак, — злякались якогось мамашиного синка, що живе комуністичною святістю... це ж дегенератизм, це...

— Слухай, позич хоч карбованця, — перебив його Свіфт.

— Та слово честі, нема й копійки.

— А як Ната поживає?.. — спитав Свіфт.

— Чекай... — Шульжак задивився в один бік, наче дівчина пішла. — Чортзна-що, — продовжує свою розмову. — Живемо в часи неуцтва,

школярства. — Шульжак не одриває очей од дівчини, що йде до них, без кінця говорить і крутить головою так, наче він говорить із людиною, що проти нього нічого не варта або підлегла йому. Він тримає голову високо й дрібними очима вп’явся в тьму провулка, звідки виринала дівчина. Свіфт пізнав Тосю. Вона закуталася в синій газовий шарф, що, як димок, гойдався од подиху ночі. Тося крадькома минала Свіфта. Вона не хотіла, щоб він її помітив. Він може сказати своєму товаришеві; що вона хвора. Але Свіфт шепнув Шульжакові; що зараз приведе дівчину, підійшов до Тосі й сказав:

— Я наче тебе не знаю, чуєш? Можеш брати фраєра, — показав на Шульжака. Побалакав із Тосею, йде до Шульжака і, наче не згоджуючись за ціну, бубонить.

— Откanай… дорога дуже. За таку ціну я де завгодно знайду. Нащо ти мені в…

— Скільки хоче? — пита Шульжак.

— Карбованця.

— Та дурний… Ей, чуєш! — гукнув Шульжак до Тосі. — Йди сюди. — Тося підійшла. Умовились і пішли до Тосиної нори.

— У тебе ж грошей нема! — гукнув Свіфт.

— То в мене для Джонатана-псіха нема, а для дівчаток є. Коли ж ти напишеш свого Гулівера?

Свіфт навмисне бере ванька[46] й летить мимо них.

— З дороги, не забруднюйте вулиці! — гукає Свіфт на Шульжака й Тосю. Шульжак іде з Тосею і згадує свою Нату.

XXI

Вова шукає Кароліну. Він уже давно лікується.

Це вона його заразила. Неодмінно вона. Він пригадує її поведінку. Безперечно, вона була вбита горем, що хвора. Да, і як же він, ідіот, не звернув тоді уваги? А проте дурниця… — заспокоює сам себе Вова. Люди ж лікуються. І чомусь згадалася Діна. Власне, груди. Рясні, спілі груди, запальна свіжість щік, ямка на щоці і мідні очі. Піти до Діни?

Вова купує шоколадний торт, духів, пудри і йде до Діни. Ось він стукає в завішане газетою вікно. В кімнаті світиться. Газета одхилилась, і Вова побачив Дінине лице.

— Дінусік, це я — Вова. Можна до тебе?

Газета знов затулила шибку. Лице зникло. Значить, пішла відчиняти. Але дуже довго. Вова ще постукав у шибку. Знов одхилилася газета.

— Ну, чого там?

— Дінусь, це я — Вова.

— Ну, чую.

— Можна до тебе?

— Чого?

— Та є маленька справа.

— Зі справами так пізно не ходять. Ідіть собі додому.

— Два слова.

— Ні одного.

— Я тобі маю щось дати, Діночко, — жалібно просився Вова.

— Нічого мені не треба давати. Ідіть собі, товаришу, і взагалі запам’ятайте, що я з вами нічого спільного не хочу мати. Чуєте?

Голова зникла з вікна, шибку знов затулила газета. Вова постояв трохи, затиснувши зуби. Не знав, що йому робити. Потім брязнув тортом об землю й зник, розтанув у провулку, як у чорній каві грудочка цукру.

XXII

Свіфт щойно прибіг додому, розіслав газету, запалив свічку, лежить і пише. Раптом стук у двері.

— Увійдіть, будь ласка.

У двері всувається корчувата голова сусідки.

— Зайдіть до мене на хвилиночку. Там прийшов комендант за воду й каналізацію гроші брати.

— Скільки треба? — спитав Свіфт і поліз до кишені.

— Та, каже, з нас по карбованцю сімдесят п’ять копійок.

У Свіфта є дрібні гроші, але він зайшов до кімнати старої сусідки з двома паперами по три червінці вкупі. Комендант сидів за столом і щось записував у величезну книжку, а стара нагнулась над книжкою, вп’явшись у неї окулярами, чи не дорого, бува, він бере. Може б, якось

дешевше. Вони обоє побачили, що в Свіфта по три червінці вкупі. Свіфт іде до столу, розкладає портмоне, виймає всі гроші, скільки в нього є, й рахує. Він навмисне шелестить червінцем, що новіший, дзвенить сріблом. Нехай бачать, що в нього гроші, нехай стара сусідка бачить, хто в неї сусіда. Нехай не думає, що він абихто. Свіфт шелестить і дзвенить грішми, вже не дивлячись на них, скоса зиркає на коменданта й стару, але ті не дивляться. Тоді він голосно:

— Три червінці вкупі і три: шістдесят карбованців.

Баба глянула на гроші й знову вп’ялась у книжку.

— Сімдесяа-а-ат, — тягне Свіфт. Потім склав усі гроші в портмоне. Комендант перестав писати. — З вас один карбованець сімдесят п’ять копійок, — звернувся він до Свіфта.

— Будь ласка, — подає йому Свіфт три червінці.

— У мене нема дрібних, — байдуже заявив комендант.

— У вас же ж дрібні є, — сказала стара до Свіфта.

— Еге, власне кажучи, в мене десь є дрібні, — замимрив Свіфт, риючись у портмоне. — Сьогодні одержав за твір сто карбованців і не знаю, де вони розлетілись.

Його ніхто не слухає, і він з досадою виходить. У себе він лягає й пише. Йому довго, правда, не пишеться. Він іще злий. Всякий там комендант та з усякими каналізаціями та водопроводами одриває од роботи. Це чортзна-що.

Уранці йде за місто, в ліс, подивитися на осінь. Тут не така осінь, як у місті. В місті їй тісно якось. В місті вона ковзається по тротуарах, лежить жовтою купою на залізних покрівлях і тліє душею, а вітер

шпурне іноді її додолу, і їй, осені, в голові крутиться. Вона падає на брук, плаче, а люди йдуть і топчуть її, а вона плаче… Тут, за містом, не така осінь. Тут ліс позолочено сонячним магнітом, листочки падають із дерев, як поранені, безсило падають і густо, м’яко стеляться одне на одне. Свіфтові жаб’ячі очі взялися тінню, сумом осені. Йому хочеться творити. Поколупане лице з довгим підборіддям прояснилось. Він творить. Він упав на листастого м’якого килима осені, пригорнув, задихаючись, до грудей листя, й вигукнув:

— Лісе мій, ти такий, як прощання… Як горіння мук закоханих, як останнє ламання рук жіночих у тузі розлучній.

Потім він підвів у сльозах лице до сонця, простяг руки до дерев і тихо мимрив.

— Я не знаю, чого це я плачу… лісе мій, о мій суме бронзовий. Та коли ж це я знову побачу твою красу вогненну? Я сьогодні у люстро глянув. В очах сльоза закипіла. Лісе мій, я в’яну, як і ти. На щоці моїй печаль затремтіла. Не спинити літа. На мене, як намисто на нитку, нанизуються літа важкі, і доводиться тліти серцем. Мене старіти примушує кожний мій рік молодий.

Свіфт устав на ноги, взявся руками за груди, журно подивився в позолоть лісу, а тоді одірвав одну руку од грудей, простяг до мідних дерев і викрикнув:

— Я дивлюся на ліс і німію. Погляд мій приріс до шуму золотого. — Потім заплющує очі й тихо мимрить.

— Цвіте… зацвітає й кам’яніє моя задумана бронзова осінь.

Потім Свіфт виймає з кишені блокнота, щось довго записує, а тоді падає в подушку листя й застигає в осінній позолоті.

Так. Це була осінь.

XXIII

Дзвенить трамвай, летить, як величезна коробка, начинена людом. Сиплеться сніжок, наче білий сон, і тане під важкими колесами трамвая, як у роті цукор. Сиплеться сніжок, літає білими мухами, й люди відчувають зиму. Повгорталися в кудлаті коміри, позгортувались, попритулювались. У трамваї ні пройти, ні просунутися.

— Ваші квитки, громадяни, приготуйте квитки! — тоненький жіночий голос. Шульжакові цей голос знайомий. Йому хочеться побачити кондуктора, але люду в трамваї повно, і він, хоч як намагався зазирнути до знайомого голосу то через голови, то через плече, то під руку, однаково чує лише один голос. Аж ось, як навмисне, у нього над самим вухом тоненько:

— Візьміть квиток, товаришу. — Шульжак аж очі випулив. Він не помилився. Це була Тося. Йому аж дух заперло. Вона ще й усміхається, падло рябооке. Ач, як похорошіла, стерво. Як солдат у чорному одязі з червоними нашивками, як лялька кругленька, як м’ячики, щоки червоні-червоні — поцілунку просять. Але як йому зараз себе тримати? Вона йому "наділила". За це її по головці погладити? Через неї загинула Ната. Правда, й через нього. Він Нату заразив. Але ж причиною вона, Тося. Бідна Ната не витримала сорому й отруїлась. Як йому, Шульжакові, себе зараз поставити? Простити їй, забалакати, чи одвернутися, чи плюнути їй у вічі й вилетіти з трамвая? Чи вхопити за горлянку й ударити об двері трамвая так, щоб аж скло розлетілося? Шульжак швидко бігав дрібними очима й не знав, що йому чинити… Тося підійшла до нього й запитала ніжно, влесливо:

— Як живемо, як здоров’я?

— О, дякую. Здоров’я чудове. Вже давно… А як із роялем?

— Купила. — Шульжакові аж губи сіпнуло од заздрості.

— Серйозно?

— Серйозно. Складала гроші в ощадну касу й купила. Заходь. Клочківська, 10. Ваші квитки, громадяни! Беріть квитки! Хто ще не брав квитка? — Шульжак дивився Тосі в спину.

— Не гуляєш зараз? — крадькома запитав Шульжак. Тося почервоніла й забігала рябенькими очима.

— Ні, ні. Візьміть квитки, громадяни!

— А як Вова?

— Не знаю. Десь не видно. Одержіть здачу. Передайте здачу в кінець.

Потім трамвай став. Шульжак зліз і задумався. Він бачив у вікно трамвая, як Тося шарпнула за ремінець, в кінці задзвеніло, і трамвай, як коробка, начинена людьми, покотився, розсипаючи червоні фіалкові й голубі вогники.

XXIV

Ліза Василівна не лежить на м’якій зеленій канапі, не гукає на Кароліну, не гойдається на качалці перед дзеркалом. Ніхто вже не каже їй "Лізок", ніхто вже не ніжить, не голубить Лізу Василівну. Вона обома долонями затулила лице й без упину ридає. Довго отак сидить біля плити й тужить. Бере в руки дзеркальце й дивиться. Сльоза велика, тепла й солона скотилася по блідому, худому, аж чорному обличчі й заплуталась у кущику волосся на бороді. Під очима — сині смуги, а коло них гострими кістками стримлять вилиці. Сама Ліза Василівна як скіпка,

як кістка, обмотана в ганчір’я. Вона дивиться на себе й мимрить посинілими губами:

— Котю, Котю… о, як боляче мені відчувати твоє становище. Якби знала, що так буде, що тебе заарештують, я б не пускала б тебе до церкви…

І нащо було зав’язуватися з священиком?.. І нащо йому, отому священикові, були потрібні оті в чорта прокламації про якогось святого Антонія?.. Ах… О, мій дорогий синочку, Вовочко… Нащо тобі було тратити оті гроші? Хай би краще вони погоріли, ніж ото сушити свою молодість по бупрах. — Ліза Василівна падає лицем на плиту і, схопивши голову руками, голосно скрикує:

— Наточко-о-о-о! Доцю моя, доцюу-у-у-у! — Потім затихає і, розкинувши руки безпорадно на плиті, тихо ридає. Лізи Василівни не чути, тільки плечі здригаються од глухого ридання й голова хитається то в один бік, то в другий.

Ліза Василівна живе в кухні. В хаті лячно й порожньо. Вона попродавала все з хати на їжу й на лікування од сифілісу. В кухні важке повітря. Ліза Василівна тут перев’язує рани, варить їжу, а іноді й мочиться у відро. Ліза Василівна ніколи не замітає, їй не до цього. В неї надмірна туга, горе.

Вона припала до плити й глухо ридає, а за вікном імжить ожеледиця. Холодно, стукотить у шибки, і Лізі Василівні стає лячно. Двері в кухню без стуку розчинилися, і, як зимовий вітер, влітає Свіфт. Він підходить до плити й гукає:

— Ви… що це значить? Що це за така глибока зміна: в кімнаті порожньо, чи правда, що заарештовано Костянтина Семеновича й Вову? Це правда, га?

— Правда… — не підводячи голови, промовила Ліза Василівна.

— Ну, розкажіть… Це ж такий матеріал… Це ж цікавий матеріал… Слухайте, ви, розкажіть… Ну, розказуйте спочатку про Вову. Про Нату я знаю. Та чого ви плачете, розказуйте, це цікаво. — Ліза Василівна підводить на Свіфта своє страшне лице з запухлими од плачу очима.

— Одчепіться… Чуєте?

Потім вона нахиляється до самовара й порається коло нього, готує собі обід.

— Значить, як же, невже Вову не хотять випустити?

Ліза Василівна мовчить і ще дужче схлипує.

— Ну, а Костянтин Семенович?.. Слухайте, я вам не раджу плакати… — Страшне лице знов повернулось до Свіфта.

— Слухайте, що ви од мене хочете? Йдіть собі. Вам треба матеріал для новели, й ви мені краєте рану? Ви хочете на мойому горі заробити? Як вам не соромно?

Ліза Василівна зозла нагнулась до самовара й роздуває вогонь.

— Я хотів просто поговорити… я хотів просто взнати, де вони сидять… одвідати.

— Нема кому аванси видавати? — обізвалася Ліза Василівна, роздуваючи вогонь. Свіфт наче не чув.

— І ви ото самі не боїтесь спати? — Пауза. — Це ж така трагедія. Це ж можна збожеволіти. Я, бувши на вашому місці, давно повісився б.

— Чорт! — викрикнула Ліза Василівна. Підбігла до Свіфта з кулаками, потрясаючи ними у нього під очима. — Іще одне слово, й я задушу тебе. Заріжу! Геть! Чорт! Чорт!

Свіфт витріщив жаб'ячі очі, не повертаючись до дверей, намацав рукою клямку й вилетів з кухні. Ліза Василівна знов у розпачі впала на плиту і слухала, як за вікном ридала хуртовина.

— Хто там? — Ліза Василівна підвела голову.

— Можна? — жіночий голос.

— Можна.

Входять рум'яні від холоду Беля й Діна, в теплих чорних пальтах із кудлатими комірами. За ними в високій сивій шапці Борис Новосель.

— Ми чули, власне, читали в газеті, що ви здаєте дві кімнати.

— Дуже рада, дуже рада, — сказала Ліза Василівна й повела молодят у кімнату.

— Як тут брудно, — сказала Діна.

— Та це нічого, правда, Борю? — промовила Беля. — Оті папірці й солому можна попалити, сміття винести… А то набльовано, чи що… то теж можна… Правда, повітря погане. Можна зробити дезінфекцію. Я ж у тебе, Борю, вбиральниця? — Борис сміється. — А дивися, яка дивна луна в цій, порожнечі… го-го, — і в кімнаті оддало дзвінко, наче хтось дерев’яним молотком ударив по рейці, — го-го! Так само дзвінко лунає й розмова.

— Да, кімната простора… — додала Ліза Василівна.

— Це нашому Толі буде де бігати, правда, Борю? — вставила Беля.

— А це моя буде кімната — гукнула Діна з другої кімнатки.

— То був кабінет мого чоловіка, — важко зітхнувши, сказала Ліза Василівна.

— Слухай, Борис Новосель, — жартома сказала Діна, — правда, нічого кімната? Ми тут так приберемо! Я в своїй червоний куток неодмінно влаштую. Це все повимітаємо, повичищаємо, тут буде так чисто... тут... — Діна підняла шматок якогось папірця і вголос прочитала:

— "Ти, Джонатане Свіфте, кажеш, що наш дім — острівець бруду й гнилої міщансько-обивательської ідеології в радянській країні, а чого ж ти лазиш до повій і..."

Далі папірець перервано.

— Це, певно, Ната, — сказав Борис Новосель, а Ліза Василівна залилась слізьми і брудним рукавом утерла очі.

37

Центральний робітничий кооператив.

38

Джімі (шіммі) — модні тогочасні чоловічі черевики, лаковані, з довгими, інколи перфорованими носками.

39

ІНО — Інститут народної освіти. ІНО створювалися на базі університетів у 1920-ті роки, готували працівників освіти для шкіл, профшкіл усіх типів та виховних закладів.

40

Марка сигарет.

41

Houbigant — найстаріший французький парфумерний бренд, існує з 1775 року.

42

Чепчик — чебрець.

43

Відділ комунального господарства виконкому.

44

Зіниці.

45

МОДР — Міжнародна організація допомоги борцям революції.

46

Ванько — по-харківському візник (прим. автора).